Костянтин Тищенко

Забуті ҐАБРИ-ВИГНАНЦІ[1]

Родинам Білоконів, Біляшівських, Білошицьких, Білецьких, Білозорів, Білоусів, Білодідів, Біликів, Білинських, Білякових, Баланів, Баглаїв, Барвінських, Борозен, Вершигор, Вільчинських, Волошиних, Гавронських, Гавришів, Галаїв, Дриг, Зимних, Капелюшних, Капранських, Козловських, Митровок, Одаричів, Палащенків, Плющів, Пархоменків, Порошенків, Паславських, Патрушевих, Пахльовських, Садових, Яворських, доктору Андрію Вікторовичу Бєляєву

Три кола іранізмів в українському словнику

З тридцяти хронологічних шарів запозичених українською мовою слів іранізми – шостий пласт [Тищенко 2006, 10-11; 2009д, 16]. У ньому розрізняють три кола.

1. ***Загальнослов'янські*** іранізми – слова, відомі в усіх слов'янських мовах, а значить успадковані ще з праслов'янської доби слова: 1)*bogъ 'бог', 2)*divъ 'демон', 3) *rayъ 'рай', 4) *jaščerъ 'дракон, змій', 5) *vatra 'вогонь, ватра', 6) *xvala 'хвала', 7) *gatati 'гадати', 8) *kajati '*ганити*' (пор. укр. *каятися, каяття*). Доведено, що їхніми першоджерелами були давньоір. **baγa** 'благий, бог' ≠ **dāeva** 'злий дух' (в цьому і полягала інновація іранців), авест. **rā̃y**- 'багатство, щастя', **aži- tar** 'дракон, змій', **ātar** 'вогонь', **hvarənah**- 'слава, розкіш, велич', **gāθa** 'релігійний гімн', **gaθrem** 'сакральний спів' [Мартынов, 48], **kaēnā** 'покута'. Річ у тім, що ці поняття – не просто іранізми. Вони виявилися авестизмами, починаючи з антитези благого бога і злих духів.

2. Іранські запозичення вужчого ***центральнослов'янського*** кола мов (українська, білоруська, частково польська, словацька, чеська, верхньолужицька) поряд з іранізмами ширшого вжитку (*бачити, дбати, тривати, потвора*) знову включають слова й поняття з Авести: 9) *кат,* 10) *раріг* 'лютий сокол' (символ відваги), 11) *патрувати,* 12) *ошатний*. Їхні першоджерела – авест. **kaθa**- 'відплата (на страшному суді)'; авест. **vərəθraγna**- 'сокіл Веретрагна' (символ відваги); авест. **pāθra**- 'наглядати, стерегти'; авест. **xšaθra** 'влада, панування'. У шістьох центральнослов'янських мовах ці слова (невідомі російській і у південних слов'ян) доповнюють авестійську сакральну лексику загальнослов'янського поширення.

3. Ще пізніші ***локальні*** іранські впливи включають 3 українсько-білоруські аналогії (*хата, темря, хупавий*), 2 українсько-російські (*темрява, овúн*) і 1 українсько-польську (укр. діал. [*отýха*] 'надія'). І знову українська мова зберегла частку Авести. Важлива "семантична спадковість... існує між укр. *хата* 'мазанка, землянка', діалектно (Поділля) – 'могила на кладовищі' та іранським... авест. **kata**- 'кімната,

---

[1] Костянтин Тищенко, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Доповідь 14 травня 2009 р. на II Міжнародній науковій конференції "Актуальні проблеми історії стародавнього світу" (Історичний факультет КНУ).

<u>льох, тимчасове місце зберігання мертвих тіл, морг</u>". (...) З іраністичного погляду [слово *хата*] відображає <u>вторинну, *місцеву іранську* форму</u> *xata < *kata-, а з погляду порівняльно-історичної граматики слов'янських мов укр. *хата* було запозичене тоді, <u>коли іншомовне **ă** вже могло відображатися у вигляді **a**</u> *у слов'янських діалектах*" [Трубачев 2003, 42]. Крапку над **і** вчений мусив поставити, визнавши „старі зв'язки **південно-східнослов'янської, власне – української** з іранською" (!). Тобто, "*місцева іранська*" форма була засвоєна лише у тих "*місцевих слов'янських*" говірках, які були ***праукраїнськими***. Але навіть і цей *пізній* (порівняно з центральнослов'янськими) авестизм української мови походить з сарматського часу, тобто <u>на 1000 років старший</u> від міфічної "колиски на трьох братів". Поза Україною слово *хата* відоме, але (крім Білорусі) – там це чужа, українська реалія.

*Рис. 2. Аланський слід у топонімії України на прикладі пар топооснов з **Л<Р***

Рис. 1. Три кола іранізмів в українському словнику

Спеціально для плекальників праслов'янської культурної самодостатности (яких тут же бере за живе духовна залежність від іранців) варто нагадати, що на заході називають рай грецьким словом παράδεισος (пор. анг. paradise, фр. paradis, нім. Paradies). Однак воно запозичене через грецьку з давньоіранського pairidaēza- 'райський сад, квітник' (це сучасне перське ferdous 'рай', звідки й прізвище поета Фердоусі – 'райський'). Виходить, на понятті раю іранці таки розумілися, бо ціла Європа цей духовний урок від них засвоїла. З лінґвістичної географії відомо, що окремі групи народів Європи одержали в минулому від іранців ще більше. Так, засвідчено іранський вплив:

– на <u>*фіно-угорські мови*</u> (понад 200 запозичень, серед яких морд. azoro 'пан, Господь' [Joki, 85 з посиланням на Г. Паасонена], **Azor**in'e Pas 'Господь Бог'; сюди ж комі *озыр*, удм. *узыр*, манс. ōtər, мад. úr 'пан' [Лыткин, Гуляев, 203]; також фінс. repo 'лис' < перс. rubah; jyvä 'ячмінь' < авест. yava- 'зерно' та ін. [Тищенко 2000 за В. Абаєвим]);

– на <u>*ґерманські мови*</u> (нім. Roß, анґ. **horse** 'кінь', лтс. miezis 'ячмінь' < ір. maiz- 'сіяти'; лит. dúona 'хліб' < ір. dānā 'зерно'; лит. < осет. (v)urs 'жеребець'; ісл. refr 'лисиця' < перс. rubah; ґерм. *paþa, нім. **Pfad**, анґ. **path** 'стежка' < авест. **paθ 'путь**, шлях' та ін.);

– на <u>*балтійські мови*</u> (лит. miežỹs, javaĩ 'хліб у зерні' < авест. yava- 'зерно'; лит. sviestas 'масло вершкове' < авест. xšvid- 'молоко'; лит. balandis 'голуб' < осет. baelon; дпрус. keutaris 'голуб', – перс. käbutar 'тс.'; лит. kaktà 'лоб' < согд. čakt, пехл. čakāt 'тс.') [Трубачев 1967].

Після словникової мотивації – до карти

Вже й словникового "паспорту" вистачило б українцям як доказу того, що їхні контакти з іранцями – чи не найдовші з-поміж слов'ян. Але, може, наша мова формувалася не тут, а деінде, як мариться нашим антипатикам? Виявляється, що й топонімія (збережена етнічною пам'яттю тих самих українців) також свідчить про нашу прадавню історичну "прописку" саме у Наддніпрянщині. Це можна простежити (серед десятків іранізмів) на назвах річок *Сердоба, Дніпро, Артополот*.

1. Найдавніша з трьох – назва р. *Серд.оба* Хк < sarta-āp ‘холодна річка’ з давньоіранським доскіфським формантом гідронімів -**āp** (пор. р. *Об*).

2. Дещо молодша *Дніпро* – це Δανάπρις скіфів ‘вода глибока’ з типовим для скіфської мови коренем -**dan** ‘вода’ (пор. *Дін, Дунай, Дністер*).

3. Ще пізніша назва р. *Артополот* Пл, См (< *Artapord, – пор. давньоперське arta 'божество Арта', аланське ɑрδ 'бог' + осет. ford 'річка', а також на Полтавщині назву територіально близької р. *Богівки* [Стрижак 1963, 83-84], тобто ‘річка божества’), де слово ‘річка, потік’ *polat має ознаку сарматської вимови (-**л**- на місці давнього -**р**-), але зберігає старе **п**-: пор. скіфс. Porata ‘р. *Прут*’.

Ці три назви відповідають *трьом різним періодам* перебування іранців серед племен прадавньої України: *давньоіранському* (від XV чи VIII ст. до н.е.), *скіфському* (від V ст. до н.е.) і *сармато-аланському* (від III ст. до н.е.). Очевидно, що ці три періоди сумірні (поки що в принципі, в тенденції) з хронологією названих трьох пластів лексичних іранізмів (іранських запозичених слів) в українському словнику – загальнослов'янського, центрально-слов'янського і локального староукраїнського.

Гідронім *АртопоЛот* – це не єдиний мовний слід історичної присутності іраномовних кочовиків-сарматів на землях України. Є й інші пари географічних назв, де одна топооснова має звук Л там, де інша має Р (рис. 2). Самих річок на ім'я *АртопоЛот* – дві (Пл, См)[2]. Їм відповідає річка *ПРут* Чв з назвою в "доаланському" звучанні – з Р. Основа гідроніма *ПатРайчик* Кг – це "одноліток" назви с. *ПатРинці* Хм і "предок" новішої сарматської основи у назві с. *ПатЛаївка* Пл. Житомирські *МакаЛевичі* Жт – мають аланську вимову тієї ж основи, що й у *МакаРевичі* Вл. Назва чернігівського села *ПиЛятин* Чг – це паронім полтавського *ПиРятина* Пл, рівненського *ПиРятина* Рв, двох львівських *ПиРатиних* Лв 2, ще й *ПиРятинщини* Пл.

На карті ці назви – не більше, ніж етикетки географічних об'єктів, допоки знання з іранської історичної фонетики не сполучаться зі сприйнятою картиною їхнього географічного розташування: і тоді стає помітно, що усі 5 назв з Л належать об'єктам на північному сході України (у пунктирному овалі). Перший висновок – тут аланів було більше. І трималися вони, мабуть, довше. У мозаїчному розселенні серед слов'ян на решті терéнів України в основах назв збережене Р – а це мовний слід іранців, давніших ніж сармато-алани. (У словнику: слов. *хваЛа*, *сЛава* – пор. дір. hvarənah-, sraua-.)

Серед наведених українських топонімів тричі згадано Парфію (деталі нижче) і 6 разів – пиретей (храм іранців-вогнян). І це вже формує певне тематичне поле топонімічного контексту. А коли перший складник назви Артополот – це справді "божество Арта", то чи немає на карті імен інших іранських божеств?

Виявляється, є, і не одне. Це назва с. *Стрибіж* Жт ("Стрибогове"), *Макошине*, *Макишин* Чг (пор. Макоша), *Корсів* Лв і низка однокореневих (*Корсунь*, *Корсунці*, – пор. Хорс і сучасне перс. xoršid 'сонце'), кілька *Горохуваток* та інші.

[2] Топоніми документовано вказівками на область України – Кв, Жт, Пл, а в разі потреби – на район (Зіньків, Богодухів).

Горохуватка, Шпендівка, Шпандау

Річка *ГОРОХУВАТКА* тече в однойменному селі Кв (Кагарлик). Вона ж *Горóхватка* (1974) і ***Хороковатка*** (1854) [СГУ, 151]. Але й інша річка *ГОРОХУВАТКА* Хк (Ізюм) у XVIII ст. теж звалася CHOROCHOWATKA, тобто ***Хороховат****ка* [СГУ, 151]. За звучанням обидві старі форми гідронімів нагадують назву з **Ґат** (частина Авести): *Харах(у)ватиш* . Це – ім'я богині водойм *Харахваті* (пор. індійську Сарасваті) і назва країни Арахозії (тепер Кандагар) [Шапошников, 31]. В такому разі ці схожі звукові зміни в іменах двох просторово віддалених річок України – **системні**, бо стосуються не окремих назв, а основи. Тоді, чого доброго, обидві річки були колись **давніми святинями *Харахваті,*** іранської богині водойм. І зростає ймовірність того, що саме на цю святиню вказує назва сусіднього до "київської" *Горохуватки* села ***Шпендівка*** Кв (Кагарлик) – пор. іранське **spenta** 'святий' (у зросійщеному відтворенні 1863 р. ***Спендовка*** [Похилевич]). Поблизу є с. ***Дремезна*** Кв (Обухів): пор. ішкаш. remuzd 'сонце' [Абаев 1990, 81].

Не меншого подиву гідні топонімічні околиці сіл від основи **Спент**- значно далі на заході. У Польщі під м. Плонськ існує село SZPONDowo, назва якого схожа на українську *Шпендівку*. Ім'я сусіднього з ним села виявляється прямо пов'язаним за значенням з цим Шпондовим, бо воно – PoŚWIĘTne 'Післясвяте' (колишнє святе)! Остаточно вибиває ґрунт з-під засохлих скептиків німецька назва селища під Берліном SPANDau з сусіднім селом SCHWANTE, озером HEILIGENsee і річкою Havel. Тобто, про святість тут згадано тричі – іранською, слов'янською і німецькою мовами, та ще й указано шлях до розгадки – у назві річки Havel (Гафель). Подив – це благословенна ознака "коґнітивного дисонансу", свіжий вітер пізнання, провісник не менш цікавого продовження подій.

Справді, наведені топонімічні факти – архіважливі, бо з них починаються докорінні зміни в наших уявленнях про етнічні процеси в давній Європі, – здавалося б, і без того добре документовані і давно вивчені.

Парфянська повінь

Пара топонімів "р. *ПАТРАЙ*-чик Кг ~ с. *ПАТЛАЙ*-івка Пл" на рис. 2 має видатну основу, яка заслуговує на окремий розгляд. Надамо слово А. Гафурову: "Ані у грандіозній епопеї "Шах-наме" Фірдоусі, ані... у Саалібі, ані в арабо-перських джерелах не трапляється назви Парфія чи парфянський. Парфянська мова зникла, поступившися місцем мові Сасанідського Ірану, що отримала назву *пахлаві* (*забан-е пахлаві* 'пехлевійська мова'). Розкопки у Нисі, давній столиці Парфянського царства у Туркменії, виявили певну кількість документів, достатню для мовознавчих зіставлень. У парфянській, наприклад, числівник "три" позначався словом *хрē*... При зіставленні його з цим числівником в інших індоєвропейських мовах видно, що парфянський **х** відповідає звуку **t** у латинському tres і слов'янському *три*, звуку **d** у німецькому drei і **θ** в авестійському **θ**rae. Давньоперською мовою назва Парфії – Parθava, а отже свою державу парфяни мали звати приблизно *Пархава, а потім внаслідок метатези *Пархава могло перетворитися на *Пахрава... Згодом слово *Пахрава захопив фонетичний процес, що відбувався в іранських мовах, внаслідок якого звук **р** перейшов у **л**. Колись предки сучасних персів і таджиків говорили не *гул* 'квітка', а *вур* і замість *сал* 'рік' – *саред* [Бурхан]. Тому *Пахрава перетворилася на *Пахлава,

*Пахлав, і все, що стосувалося того періоду, таджицькою мовою стали називати ***пахлаві***, а перською ***пехлеві*** [Оранский]" [Гафуров, 91-92]. От у цьому ряду звукових перетворень і знаходять своє місце обидва названі українські топоніми: назва руч. *ПаТРайчик* може свідчити про те, що й давньоперська назва Парфії також зазнала метатези (див. рис. 3), причому точно відомо, що ця топооснова давніша, ніж у назві с. *ПаТЛаївка* з сарматським Л (II ст. до н.е.). Далі до гідроніма від основи **ПаТР**- долучається і ойконім: назва с. *ПаТРинці* Хм (рис. 2) ще збільшує імовірність перської метатези.

Враховуючи відповідність ав. **θ** і слов. **Т**, мусимо з подивом визнати, що мешканці села *ПАРТинці* (так само на Хмельниччині NB) живуть не тільки у селі "Парфянському" (!), але предки мешканців села засвоїли топооснову ПАРТ- від давніх персів (з Парθ-) до метатези, тобто у ще давніший час. На Парфію вказує і назва с. *ПАРФен* См (Путивль), до 1950-х рр. *ПАРФени,* – але тут звук **Ф** виник через грецьке посередництво (так само, як і в офіційно успадкованій назві Парфія – очевидно, що через грецькі письмові джерела). З іншого боку, якщо ім'я Парфії самою парфянською мовою було *ПАРХава, то до клубу нащадків парфянських поселень в Україні має увійти і с. *ПАРХимів* Чг. Законсервованим на тисячі років повним слов'янським відповідником самоназви парфянців *Пархава є стара назва села ***ПОРХОВА***+ Тр, "за бажанням трудящих" перероблена тепер на "*Порохова*".

Українські топоніми – продовження іранізмів, засвоєних ще наддніпрянським діалектом праслов'янської мови	Парфянська [Гафуров, 92; Оранский,Бурхан]	Авестійська	Історичні етапи звукового розвитку іранських звуків θ/ Х	Хронологія топооснов українських назв
(**ХР**Інів Лв?)	**ХР**Ē '**т**ри'	**θR**АЕ '**т**ри'	сл.**Т** = пф.**Х** = ав.**θ**	
ПА**РТ**инці Хм, пот. БА**РТ**атівка Лв		ПА**Рθ**АВА	укр. **РТ** = ав. Рθ	**VI ст. до н.е.**
ПА**РХ**имів Чг, ПО**РХ**ОВА+Тр	1. **Па**Р**хава*		укр. **РХ** = пф.РХ	-III ?; +VIII
(Па**ХР**а Моск.), (БУ**Х**А**Р**а)	2. **Пах**Р**ава*		(рос. **ГР** = пф.ХР)	-III ?
руч.ПА**ТР**АЙчик Кг, БА**Т**А**Р**+ Зк	⇒	[**Па**θР**ава*]?	укр. **ТР** = ав. θР?	
			(перехід*Р>Л)	
ПА**ТЛ**АЇВка Пл	⇐	[**Па**θЛ**ава*]?	укр. **ТЛ** = ав. θЛ?	**II ст. до н.е.**
(ВА**CHL**awa Pl)	3. **Пах**Л**ава*		(пол. **CHL** = пф. ХЛ)	
р. ПО**Х**И**Л**ОВа Дп	**Пах**Л**ав-і*		укр. **Х**и**Л** = пф. ХЛ	V ст. н.е. ?
ПА**Х**А**Л**ІВка Лг	(тадж. ПА**ХЛ**АВІ)	(перс. ПЕ**ХЛ**ЕВІ)	укр. **Х**а**Л** = перс.ХЛ	

Рис. 3. Видозміни іранської назви Парфії – Партава – в основах українських топонімів

Таким чином, українські назви дають підставу заповнити ще два рядки у відновленій схемі історії розвитку іранських приголосних (**Па**θР**ава*, **Па**θЛ**ава*?). Однак не лише це. Виходить, кожний з *тепер* відомих науці, але тільки *гіпотетично* відновлених етапів розвитку іранських фонем рельєфно і переконливо представлений у *реальних* топонімах, збережених українцями в етнічній пам'яті упродовж двох тисяч років (рис. 3). Вони вживали їх століттями, за які парфянці зникли, а перси позабували історію своїх мовних перетворень. Інакше кажучи, сучасна європейська наука теоретично інтерполює втрачені етапи звукового розвитку іранських мов (реконструйовані форми "під зірочкою"), – а воно у нас живе у щоденному спілкуванні, є собі на карті у вигляді іранського мовного сліду й нікуди за 20-25 століть не поділося, доводячи тяглість нашого історичного буття.

Висновок зі сказаного: топонімія України разом з етнічною пам'яттю українців містять здавалося назавжди втрачені сторінки історії місцевих народів і мов. Ці назви річок і сіл були дані їм персами, парфянцями й сарматами, групи яких стали також і нашими предками, влившись до потоку етногенезу українців. Останнє твердження – не для красного слівця: досить подивитися на малу частку українських прізвищ (рис. 4), які не просто продовжують у своїх основах давньоіранський звуковий матеріал, а несуть далі через віки мовний спогад про геть забуті фонетичні процеси – якісь там метатези, іранський ламбдацизм, про участь в українському етногенезі трьох іранських народів – персів, парфянців, аланів. Недарма ж О. Пріцак розрізняв поняття "своїх" і "чужих" іранців. Свої – це відомі іраномовні степовики скіфи й сармати (алани, яси). Чужі – це якісь інші іраномовні групи, пов'язані з сасанідським Іраном, – як тепер з'ясовується, також і з Іраном Аршакидів і, чого доброго, Ахеменідів.

УКРАЇНСЬКИЙ ТОПОНІМ	ІРАНСЬКИЙ ПРОТОТИП	УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА
ПАРХимів Чг	(*ПаРхава)	**ПАРХ**ОМЕНКО, **ПОРОШ**ЕНКО, **ПАРАЩ**УК
БАГРин Кв	(*ПахРава)	**БАГРІЙ**, **БАГРИН**СЬКИЙ
руч. ПАТРАЙчик Кг	[*ПаθРава]	**ПАТРУС**, **ПАТРУШ**ЕНКО
ПАТЛАЙівка Пл	[*ПаθЛава]	**ПАСЛАВ**СЬКИЙ
р.ПОХИЛОВА Дп	(*ПахЛава)	**ПОХИЛ**ЕВИЧ, **ПОХЛЬОБ**КО,
ПАХАЛІВка Лг	ПАХЛАВІ	**ПАХЛЬОВ**СЬКА
БАГЛАЙ Лг	(*ПахЛав)	**БАГЛАЙ, ГАЛАЙ, БАГЛ**ЮК, **БАГАЛІЙ**

Рис. 4. Українські прізвища від етноніма парфян несуть далі застиглі протиставлення аланського Л старому Р (ламбдацизм), метатези й тяглість ініціалей П > Б

Дарій і Дараб

Відомо, що синонімами імені ахеменіда Дарія (Дар'явауша) 'Добровлад' [Гафуров, 108] є форми Дар'юш і **Дараб** (див. далі) Недарма ж і дастур (маг), який 250 років тому продиктував Дюперону новоперський переклад Авести, звався Дараб [Добльхофер, 121]. Тоді виходить, що в України можуть існувати топоніми, якось причетні до відомостей Геродота про персько-скіфську війну Дарія I Ахеменіда:

• ***Дарабан**и* Чв (Хотин): БІЛівці, НЕДОБОЇВці, ПереБИКівці, За**РОЖ**ани, **КАПЛ**івка; • ***Драб**инівка* Пл (Кобеляки): ^БЕРЕЖнівка; БІЛики, МОТРине, **МІДЯН**івка, **ДРИЖ**ина Гребля, ПАВЛівка, ОЗЕРа, **КУСТ**олові КУЩі; • ***Драб**инівка* Пл (Н.Санжари): **КУСТ**олове 2, БІЛОКОНі, ГЕРГЕли, КОБи; • ***Драб**івка* Чк (КОРСунь-Ш.): ВІЛЬХівчик, ПЕРЕМОЖИНці, МОРИНЦі, ПАВЛівка, ГАРБУЗин; • ***Драб**івці* Чк (ЗОЛОТоноша): БОГУСЛАВець, ст. ПАЛЬМИРА, **КОВТУН**івка < Екбатани?, **КОВТУН**, СНІГурівка; • ***Драб**ове-Барятинське* 'Дарієве-Парфянське?' Чк (**ДРАБ**ів): ^КОЗаче; БезПАЛЬче, БІЛОУСівка, ЗОЛОТоношка, ПАВЛівщина, **КАРАБАН**и, **КОВТУН**івка !; • *Дрібнівщина* См (См): ^ПЕЧИще, **РОЩ**а < рож-; **БАРВІН**кове (*Парфен-?), МАЗНе, САДки, БІЛОУСівка, ЗОЛОТарівка, ВІЛЬШанка, БІЛОВОДи, ПАВЛючки; • ***Дрібц**і* Чг (Короп): ^ГОРОХОВе; БОРЗЕНців, КАРИльське < кари 'читець Корану', **РИЖ**ки, СОХачі, РИБОТин, **РАЙгород**ок; • ***Дробиш**еве* Дц (Кр. Лиман) < Дарйавауш?: КАРАВАН, СОСНове, КАРПівка, БІЛОГОРівка, НовоСАДове; • ***Дробиш**ів* Чг (Новг.-Сів.): ^АРАПовичі, *КОМАНЬ* (половці); ДОМОТКАНів, Н-ПАВЛівське, **РОГ**івка, **РОЩ**А, *ПЕЧЕНюги*, ШЕПТаки, **УЗРУЙ** < Хосров (літопис передає це ім'я у формі Хоздрой).

Перські Кияни – династія Киянідів?

З огляду на топонімічне підтвердження давно відомої з історії перської і парфянської присутности над Дніпром, можна розглянути іранську гіпотезу походження назви

کیا [кийа] *уст.* 1) властели́н, влады́ка; господи́н; падиша́х, царь, коро́ль; импера́тор, це́зарь; 2) губерна́тор, прави́тель; 3) ви́тязь, геро́й, богаты́рь; 4) ка́ждый из четырёх перви́чных элеме́нтов стихи́и; 5) *и. с. м.* Кия́ (*и. с. м.* – "**ім'я власне чоловіче**" (**!**). – К.Т.).

کی [кей] II *уст.* **1.** *мн.* کیان [кейан] 1) падиша́х, царь; властели́н; 2) кияни́д (*представитель династии Киянидов*); **2.** кияни́дский, относя́щийся к дина́стии Кияни́дов; **3.** *1-й компонент имён собственных падишахов династии Киянидов, напр.*: کیخسرو Кейхосро́в, Хосро́в Кияни́д.

کیان [кейан] I *мн. от* کی [кей] II 1; سلسله* ~ дина́стия Кияни́дов.

کیان [кийан] II *уст.* 1) бытие́, существова́ние; 2) приро́да; 3) *и. с. м.* Кийа́н.

کیانا [кийана] *уст.* приро́да.

کیانی [кийани] *уст.* 1) падиша́хский, ца́рский; 2) кияни́дский, относя́щийся к дина́стии Кияни́дов.

کیارنگ [кейаранг] *уст.* 1) чи́стый, негря́зный; 2) бе́лый, бе́лого цве́та.

کیازند [кийазанд] *уст.* царь царе́й, вели́кий царь.

Рис. 5. Відомости про Киянідів: репродукція словникових статей з [ПРС, II, 377]

Києва, не менш реалістичну й історично виправдану, ніж від тюркс. kıy(a) 'берег моря' або кельтс. cille 'церква'. Спочатку звернімо увагу на відомі факти перської лексики. Досі вживане чоловіче ім'я Дех**кія** значить 'сільський староста' (deh село + **kiya**), воно близьке до імен Деххода і Дехкан (обидва означають 'землевласник', букв. 'господар села'). З якими ж сусідніми лексемами пов'язаний апелятив *кія* ? Ознайомлення з відтвореною тут сторінкою перського словника (рис. 5) переконує в неординарности виявленої групи мовних фактів:

کیانیان

کیانی ، منسوب به کیان [← بخش ۱] دومین سلسلهٔ پادشاهی از دورهٔ تاریخ افسانه‌یی ایران. کریستن‌سن و گروهی دیگر باستناد اوستا و داستانهای ملی و دینی ساسانی معتقداند که تاریخ کیانیان واقعی است و بر مبنای اساطیری استوار نیست. پادشاهان این سلسله را باین‌ترتیب آورده‌اند ، ۱ ـ کیقباد (کیغباد) ۲ ـ کیکاوس بن کیقباد ۳ ـ کیخسرو بن سیاوش بن کیقباد. ۴ ـ کی‌مهراب بن کیوجی بن کی‌منش بن کیقباد. ۵ ـ گشتاسب بن لهراسب ۶ ـ بهمن بن اسفندیار بن گشتاسب. ۷ ـ همای بنا بروایتی زن و بروایتی دختر بهمن که پس از وی بر تخت نشست . ۸ ـ داراب اول، پسر همای. ۹ ـ داراب دوم . وی با اسکندر جنگها کرده وشکست خورد ودر نتیجه سلسلهٔ کیانی از بین رفت . ضح ـ ازین فهرست پیدا است که دوتن آخر ازسلسلهٔ کیانی بادوتن ازسلسلهٔ هخامنشی (داریوش اول ، داریوش سوم) تطبیق میکند.

Рис. 6. Кияніди [Mo'in,VI,1638]

1. Передусім, ми знаходимо тут факт існування реального іранського імені, справді схожого на літописне ім'я **Кия** та ще і з гранично близьким до літописного значенням "**володар, пан, цар**".

2. Прикметник від імені Кия *кияні́* (!) 'царський' формально напрочуд близький до літописної і лише української назви мешканців Києва – *кияни*.

3. Усі слова цієї групи застарілі: це ознака давности.

4. Набувають сенсу похідні назви, утворені від династійного імені як з присвійним суфік-сом **-їв** (це справді відповідь на питання "чий?" – Кей-їв), так і з іншими слов'янськими й тюркськими суфіксами (назва річки під Київською горою *Киян-ка* – тоді "належна царю" (!), с. *Кий-данці* ІФ, *Кий-лі-в* Кв та ін.

5. Авестійське слово з Ґат *каві* (= дір. *кия*) – це знову 'місцевий скіфський князь'!, причому свавільний і ворожий до сусідів [Абаев 1990, 55].

6. Також і молот-*киянку* (одне зі значень 'важкий ковальський молот') можна пов'язати з авест. vazra- 'булава' (зброя і символ влади).

Хто ж такі Кияніди ? Традиційно, леґендарна династія перських царів з "Шахнаме" Фердоусі (також Кейяніди,Каяніди). Проте, "Крістенсен та інша група дослідників Авести й національного епосу сасанідського часу стверджують, що історія Киянідів реальна і вважати її леґендарною підстав немає. Падишахи цієї династії царю-

вали у такій послідовности: 1 – Кейкобад (Кейгобад); 2 – Кейкавос, син Кейгобада; 3 – Кейхосров, син Сіявуша сина Кейгобада; 4 – Кеймехраб, син Кейваджі сина Кейманеша сина Кейгобада; 5 – Ґоштасб, син Лохрасба; 6 – Багман, син ЕСФАНДіяра сина Ґоштасба; 7 – далі на троні була дружина чи донька Багмана, цариця Хумаї; 8 – **Дараб** I (як тепер відомо, Дарій. – К.Т.), син Хумаї; 9 – **Дараб** II, що воював з Олександром і зазнав поразки, по якій династія Киянідів припинилася. – З цього переліку видно, що двоє царів, останніх у списку династії Киянідів, відповідають двом царям династії Ахеменідів – Дарію I і Дарію III" [Mo'in,VI,1638], рис.6.

Додатковими арґументами автентичности є те, що ім'я сатрапа Гірканії "Вiштасп", виразно схоже на "Ґіштасб", фіґурує у незалежному джерелі (наскельних написах) як ім'я батька Дарйавауша (Дарія) I, а через греків воно ж відоме як "Гістап" (гр. Γυσταπης). Розбіжність у відліку царів Дарій III / Дараб II дістає пояснення, коли згадати, що царя з династії Ахеменідів Дарія II вважали "байстрюком" (Nothos) [Robert, II, 494], а тому могли й не згадували в епосі.

Цар Дарій I (522/486 рр. до н.е.) для Ахеменідів є засновником династії, а у списку Киянідів – він лише восьмий володар. Тобто, династія Киянідів виглядає значно давнішою від Ахеменідів. Це справді сива давнина (було й поняття *фаррах-е кайянік* 'царська благодать' [Крымский, 107]), і тим більшу повагу викликає свідчення Нестора. На Близький Схід веде й вірменський варіант леґенди про Кия [Брайчевський, 85-86]. Грецькі історики Скилиця й Лев Диякон у X ст. реґулярно вживають ім'я князя-киянина СВЯТослава в іранській формі С**Ф**ЕН**Д**ослав [Лев Диякон, 121], а його син, киянин ЯРослав залишився в історії під язичницьким ім'ям, яке теж вказує на іранське середовище ґабрів-вогнян. Так вимальовуються контури тисячолітніх контактів київських слов'ян з іранцями – не лише зі "своїми", але і з "чужими".

На рис. 6 зроблена спроба долучити до давнього герба Києва 1490-х рр. (самостріла-куші), наданого місту разом з магдебурзьким правом самоврядування, пізнішу фігуру архангела Михайла з *вогняною* різкою (пожалувану царем на поч. XIX ст.) та новий елемент – молот-ваджру (як вказівку на ім'я міста). (В геральдиці забирати старе не прий-нято: можна лише додавати нове.)

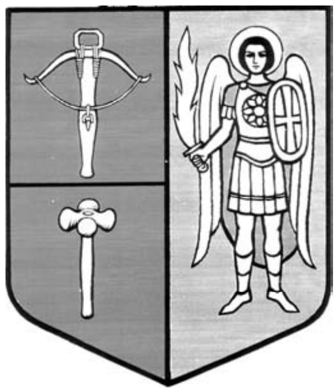

Рис. 7. Можливе місце ваджри у гербі Києва

Матриця історичних форм назви Парфії.

Повертаючись до назви Парфії, варто нагадати, що історичними продовженнями давньоіранського приголосного П було Б, а потім – В (A**p**aesta > A**v**esta). Тому до групи топонімів з імовірними основами від назви Парфії, вказаними у таблиці на рис. 3, у процесі студій були додані з карти назви с. ПОРХОВА$^+$ Тр, БОРЖава Зк; далі – БОРШна Чг, БОРЗна Чг, пот. ВОРОТище у Трускавці Лв, *ВОРСКла* < parth + осет. (пор. ВОРСівка Жт, БОРСКів Вн), ВОРОХта ІФ, пот. ВОРОХтель ІФ, ВОРГол См, р. ВОРЗна Чг. Крім того, через перехід Р > Л: ПОЛОХачів Жт, ПОЛОХівка Кв, ПОЛОШки См, ПОЛУЗір'я Пл, ПОЛОУЗівка Зп, ПОЛОГи-ВЕРГуни Кв...

Українські топоніми від **давньоперської** основи	<ПАР**θ**АВА					<ПАР**Х**АВА					Українські топоніми від **парфянської** основи
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	
(ПАРФен, -или), **ПАРТ**инці, -енітка, ПАРУТине, ПАРСЬКа, ПА**РАСТ**овське, ПАРАСКовія, -а	П	А		Р	θ	П	А		Р	Х	ПАРХимів, -омівці !, -омівка 5, ПАРАЩина 2, ПАРИШів 3, ПАРИЩе, ПЕРГа,пот.ПАРАЖинський,ПЕРЖав
ПОРТівське, -нівка, ПОРАДівка; ПОРОСКотень, ПОРСКалівка; ПРОЦів, -енки	П	О		Р	θ	П	О		Р	Х	**ПОРХОВА**!+ Рв, (ПОРХово РФ); ПОРОХня, -онь, ПОРШна, ПОРОШкове, ПРОШова, ПОРОЗок, -ове,
р. БАРТасова, -атівка, -ошівка, -уха, -ків, БАРДи, -аків, -аччин; (БАРВінки<хв 22; БЕРВиця?)	Б	А		Р	θ	Б	А		Р	Х	БАРАХти, р. -тянка, БАРАШі, -івка; БАРИШ 3, БРАХів, пот. БРЕХунець
БОРТків 10, БОРУТине, р. БоБРАДЬ, БОРДюги, -уляки, БОРСків,-уки, БОРУСів, БОРИСи, БУРСи, -ів	Б	О		Р	θ	Б	О		Р	Х	БОРЗна 4, БОРЖАВА 3, БОРШна, -ня, -евичі, БОРИЧівка 2, -ів Узвіз, БОРИШківці, БОРЩ.івці 24, БОРОЩаник
ВАРТиківці, ВАРАЧине; пот. ВАРІТин, р. ВАРИТина	В	А		Р	θ	В	А		Р	Х	**ВАРАШ** !, ВАРЮШине, ВАРАКути, (ВАРШАВА,[Стрижак,40: Потебня])
ВОРЧин, ВОРСівка, **ВОРСК**ла !!, ВОРОТнів, -ище, ВОРО.Ців, -Чеве	В	О		Р	θ	В	О		Р	Х	ВОРОХта, -тель, ВОРГол, р. ВОРЗна=БОРЗна, -ель, ВОРОЖба 4, р.~=**ОЛЬШ**анка!;р.ВОРИЩе у с.БОРСуків
ПАТРинці Хм, ПАТРайчик, ПЕДОРичі, р. ПАДЕРелівка,ПАДРецеве, ПАДУРець	П	А	θ	Р		П	А	Х	Р		ПАХРа РФ, ПАХАР Дп, -івка Кг, ПЕКАРів, -щина
ПІ**СТР**ялове, р. ПУЗИРівка; р. ПУТРеда, с. ПУТРівка	П	О	θ	Р		П	О	Х	Р		ПОГАР 2, -ичі, -щина; ПОГРеби ?.., ПОЖАРки, ПІРнове Кв, -чине Зп?
БАТАР, БАТРадь, БАДЬОРівка, БАЗАР'янка, БАТУРин?..	Б	А	θ	Р		Б	А	Х	Р		БАГРин 3, БАГРинова Гора, БАВОРів; БАР ?
БОДРівка	Б	О	θ	Р		Б	О	Х	Р		БОГРівка, БОГАРівка, -евиця, (БУХАРа Узб. !!);БОРова Кв,БУРики См
(Ватра?)	В	А	θ	Р		В	А	Х	Р		ВАХРушеве, ВАРва Чг, -овичі Кв...
ВІТРи !, -і**в**ка, -янка, -о**г**он; *ВО**СТР**-!! ВИ**СТОР**оп 2, ВІ**СТР**я, (ВОСКРекасенко);ВИСКРИВа<Ваθрава!,ІСКРИсківщина, СКРИгове, -**г**алівка, -**в**анівка	В	О	θ	Р		В	О	Х	Р		ВИХРівка Хм; ОХРамієвичі Чг?, -імівці Тр, Хм?, -імівка Зп, Хк?, ОКРатове, -угла; імовірно, ВИР Чг, -ва Жт, -ів Лв, -и Рв, См, -івка См
ПЛЕТенівка?, ПАЛЬЧе 6, ПАЛАТки, ПЛАСКівщина, -тюки,пот.ПЛАКСівки, ПЛЕЩівка, -**їівка**, ПАЛАЩенкове, ПЛЯШева	П	А		Л	θ	П	А		Л	Х	ПЛАХівка, -тянка, -**тіївка** 2, ПЛЕХів,-**тіївка**, ПідПЛЕШа, ПАЛАШівка, ПЕЛЕХівщина, ПЛЯХова, ПЛЯШева, -івка
р. **ПЛОТ**ва, -ича, ПЛЮТи, -овище; ПО**ЛСТ**вин; **ПОЛТАВА** 3, -ці, -ка, ПОЛУДнівка; р. ПОЛТва 2; ПЛОСКа, ПЛИСКа, ПЛІШКи, -ивець, ПЛІЩин, ПОЛОШКи, ПОЛУШКине, ПОЛЮШКине, ПЛОЩанка, -і, ПЛЮЩівка, По-ина;	П	О		Л	θ	П	О		Л	Х	ПЛІХів, ПЛЬОХів,(ПОЛХОВ !), ПОЛОХ.- -атин, -ачів, -ачівка, ПОЛОГи, ***ПОЛОЗ***ова,Під*ПОЛОЗ*івка, ПОЛУЗір'я, *ПОЛОУЗ*івка, Ви***ПОВЗ***ки, *ПОЛОЖ*аї, ПЛУЖне, -ники, -никове, ПОЛЮХівка, -не, ПЕЛЮХівка,ПОЛЯХове,**ПОЛЬШ**ева
БАЛТа, -агурка, -амур, яр БАЛЧанський; БАЛЯСи, -не, -нівка	Б	А		Л	θ	Б	А		Л	Х	пот. БАЛХан Чв (пор. Балх ?), БАЛАХівка, БАЛАШове, БАЛКівці, БАЛКа, БАЛАКири, БАЛИКо-Щучинка...
БОЛТишка Дп, БОЛОТківці Рв, -ня 2; р. БІЛЬЧа, Б**ЛИСТ**ова 2, БЛИСКавівщина, БЛОЩиця Вл	Б	О		Л	θ	Б	О		Л	Х	БОЛГан, БОЛО.Хів, -Гівка, -Зів, -Жівка, -Жинів, ОБЛО.Ги, -Жки; БІЛЬШівці, БОВ.Шів, -Суни. (БОЛХовитинов)
ВЛАДне, -ин, -ипіль, івка	В	А		Л	θ	В	А		Л	Х	яр ВАЛХів л. **ПЛОТ**ви, ВАЛКи..., ВЛАЖне, ВЛАШанівка, ВЛАЩинці,
ВІЛЬЧа, ВОЛОЧиськ, ВОЛСВин !, р. ВО**ЛОСТ**енія, -ків, ВОЛОСінь, -янка, **ВОЛФ**ине (і таки ж *волхви*!)	В	О		Л	θ	В	О		Л	Х	ВІЛЬГір, ВІЛЬХівці, -івщина, ВІЛЬШана 44, ВОЛОКитине, ВОЛОХівка, ВОЛОШа
ПАТ.Лаївка,-АЛахівка, р. ПЕСЕЛ, пот. ПЕ**СТЕЛ**ина, ПЕСЛин, пот. ПА**СТИЛЬ**ницький	П	А	θ	Л		П	А	Х	Л		ПАХАЛівка, р. ПАШАЛа́ Км
ПОДІЛки, -ьці!, ПОДОЛи, -яки, -ьох; ПО**СТОЛ**івка 2, -ьне 2, А-ове	П	О	θ	Л		П	О	Х	Л		ПОХИЛова;**ПОЛИВАН**ів,-ка,ПОЛІЯН.івка, -Ь,ПУХЛяки,**ПОЛОВ**а́,-иця, **ПОЛОВ.ЕЦЬ**ке
БАТАЛим, БАТАЛий, БАДЮЛове, БАЗАЛія 2, БАЗАЛуки	Б	А	θ	Л		Б	А	Х	Л		БАГЛаї, БАГЛАИ, -ки?, **BACHLAWA** ! РІ, БАКЛанове 2, БАЛАНове
БОДОЛів;	Б	О	θ	Л		Б	О	Х	Л		БУГЛаї, -аки 2, -ів?; БОВ.кун, -куни, булава
ВАСЛовівці, ВАСИЛиха, -ежине, -івщина 2, -яки, ВАСИЛЬці,	В	А	θ	Л		В	А	Х	Л		(ВАГИЛевич), ВАКАЛівщина, ВАКУЛки; ВАЛки Хк?
ВИТУЛе, ВИТИЛівка, ВИСЛобоки, р. ВОСЛива	В	О	θ	Л		В	О	Х	Л		ВИХЛя Жт, ВИХИЛівка Хм; ОКЛадна, ОКІЛок, ВОВКівці; Вила Вн, Жт?

Рис. 8. Українські топоніми від 48 різночасових і різномовних варіантів назви 'Парфія'

Рис. 9. Парфянський цар (І ст. до н.е., Шамі). Ще одне полтавське обличчя... Волхви – Балтазар, Мельхіор, Ґаспар, три маги з Персії аршакидів – його молодші сучасники...

Кінця їм не було видно, і тоді спало на думку, що впорядкувати цю масу нових для дослідження фактів можна, послідовно врахувавши всі відомі етапи розвитку кожного з 4 звуків основи **Парθ-**. Вони включали, отже: 1) для першого приголосного – найдавніші форми з П, далі – з Б і В; 2) для голосної А не лише збереження іранського А, але і тодішній відомий і реґулярний слов'янський відповідник його – О; 3) для приголосного Р – пізніший аланський варіант Л; 4) для давньперського θ – парфянський Х; 5) цей щілинний θ/Х міг розміщуватися перед Р/Л, або після нього. Організувавши у такий спосіб простір таблиці на рис. 6, тепер зручно було приступити до розподілу топонімів за будь-яким із 48 (!) етномовних варіантів топооснови **Парθ-**. Такий розподіл водночас давав загальне уявлення про тривалий історичний період вжитку цієї топооснови у місцевих назвах Наддніпрянщини (від 20 до 23 століть), причому, водночас у кількох різних етномових середовищах (перси, парфянці, скіфи, сармати – плюс греки й слов'яни).

1. Найцікавіші місця таблиці виділені сірим тлом. Якщо прийняти вказані вище теоретичні положення історичної фонетики іранських мов, то основа ***ВОЛθ-**, як не дивно для нефахівця, має бути закономірним наслідком еволюції дперс. **ПАРθ-** 'Парфія'. Але ж **волхви** зі слов'янського перекладу Святого письма – це у грецькому оригіналі μάγοι, та й у перекладах іншими європейськими мовами і magi, les rois mages 'царі-маґи', і мали б бути з Персії. І от виявляється, що й слов'янське волхви – таки "парФи" ! Недарма ж розташовані в сусідніх районах с. *ВолФине* См (БІЛОпілля) ~ *Парфен* См (Путивль). Виходить, Костянтин і Мефодій вжили в перекладі звичайну назву магів, тоді ще *загальнозрозумілу*. Інакше й бути не могло! [Тищенко 2009г]. Ця приголомшлива і беззастережно переконлива етимологія отримана раптом і підтверджує і слушність, і перспективність залучення даних іранської історичної фонетики до аналізу форм українських топонімів.

2. Також важливою є унікальна назва польського селища під Перемишлем **Bachlawa** на р. *Сян* (змій, *полоз* NB). Польський топонім майже цілком збігається за звучанням з груз. ***пахлава*** 'вид солодощів' (В. Ільченко, усне повідомлення) – ви-

ходить, букв. "парфянська". Неподалік SAK.OWCZYk, USTianowa, POLAńczyk, Bereżnica, Jabłonki, g. PATRYJA NB, BYSTRe, _OLCHowa, _POSTOLow !

3. Знову *Сян-полоз*, як і в назвах *ПОЛОЗова*, *ПідПОЛОЗівка*, *ПОЛОУЗівка* і численні *Виповзки* (у т.ч. в Росії – *Выползки*). В такому разі чи не це, нарешті, є розв'язком історичного псевдоніма "Змій"? Змійові вали, Змій Горинич, р. *Шевелуха* (з ґерм. 'змійка') біля *Шпендівки* й *Горохуватки* Кв (Кагарлик)?

4. Низка фактів таблиці дає підстави до висновку про те, що слов'янам було непросто відтворювати давньоперський приголосний, схожий на анґлійське θ (path, tooth). В одних українських топоосновах йому відповідає Т (Партинці, Патринці), в інших – Д (Барди, Бордюги), у третіх, через грецьке посередництво, – Ф (Парфен, з нього далі Барвен-). Є приклади імовірних відповідників з С (Бурси, Ворсівка), а найцікавіші – з кластерами звуків, якими предки могли імітувати той чужий, бо міжзубний перський θ (Парська, Порскалівка, Борсків). Тоді чи не в цей ряд стає і гідронім **Ворскла** (< Varθ-)?

Parthava ~ Полтава.

Парфія – це ірановомна країна на південь від Каспійського моря, зі столицею в Нисі під теперішнім Ашгабатом. "Давньоперською мовою назва Парфії – **Parθava**... Згодом [це] слово... захопив фонетичний процес, що відбувався в іранських мовах, внаслідок якого звук **р** перейшов у **л**" [Гафуров, 92 за Оранським і Бурханом]. Оскільки частина перської лексики зазнала впливу цього процесу ламбдацизму (згадані вище *гул, сал*), **Parθava** могла закономірно перетворитися на **Palθava**, – це справді відповідає збереженій назві *Полтава*. Зрозуміло, що тут ідеться не просто про звукову відповідність назв, адже крім усього околиці Полтави дотепер рясніють вказівками на Парфію і зороастризм, хоча відтоді й минуло вже понад 1700 років (деталі див. [Тищенко 2009в]; всі дотичні до теми публікації розміщені в Інтернеті на сайті www.langs.com.ua).

●[3] м. ***Полтава*** < Palθava: р. **ВОРСК**ла (< Varθ-?), АБАЗівка, КАРПусі, **ПОРТ**нівка (< Parθ-), КОСТочки (кусті), СОСНівка, **ПАТЛАЇ**вка (метатеза від дперс. palθa- з сарматським **л** і реальний відповідник реконструйованого дір. *Паθла-, пор. [Гафуров, 92]), ЯСенувате, ВІЛЬХовий Ріг (Валахш, Рага 'Тегеран'), ЩЕРБаки (джебр-), **ГАВР**илки (гавр-), ТРОСТянець 2, ВІЛЬШани 2, ПОЖАРна Балка, **БОЖ**ки, БОЖкове, БУРти, ВІЛЬХівщина, **ОПІШ**няни (< Опош-, з Апаест-?), БЕРШАЦьке (Бершадь < барсам?), РозСОШенці (колишні авестійці).

Те саме видно й в околицях інших селищ з однокореневими назвами: ● с. ***Полтава*** Хк (Шевченкове): ^МИРопілля; **ХУДОЯР**ове (тадж. *Худояр*, перс. خدايار 'друг божий'), БОГОДАРівка, **РАЇ**вка (Рай 'Тегеран'), ДУВАНка; ● с. ***Полтава*** Лг (Сватове): ^**РАЇ**вка, **КОРС**аківка, **ЯБЛ**унівка; **ПАТАЛАХІ**вка, **БАГЛАЙ**, **РАЙгород**ка, СОСНовий, ДУВАНка 2, КОЛОМИйчиха; ● с. ***Полтва*** Лв (Буськ): р. *ПОЛТВа*$_1$, **ЯБЛ**унівка (ґабр), ГОРБачі, ПереВОЛОЧна, БОЛОЖинів^ ЗаБОЛОТне, БАЛУЧин; ● с. ***ПОЛСТВин*** < palθ- Чк (Канів): РАЙок, СУШки, ПОТАШня, ПРОХорівка, ДАР'Ївка, ОЗЕРище, ТРОСТянець, КУРИлівка, **ЯБЛ**унів, РЖавець < *орж-; ● р. ***Полтва***$_2$ Хм (Теофіполь; Білогір'я): **ГАВРИЛ**івка, СУШівці, МЕДисівка, ЛІДИхівка, ЛЮТарівка, **КАРАБ**іївка, КАРПилівка, НЕМИРинці, МИХИРинці, БЕРЕЖинці; ТРОСТянка, ВІЛЬШаниця, ПоГОРІЛЬці, СОСНівка 2, КОЗИН, ХОРОШів.

[3]У статті не раз наведено формули топоОколиць за методом топонімічних контекстів (лінійний запис ділянок географічної карти). Після знака початку формули ● *курсивом* вказано назву досліджуваного населеного пункту або річки (експлікандум) з прив'язкою до области й району. Після двокрапки йде перелік назв навколишніх селищ того самого культурно-історичного кола (експлікат) – спочатку сусідніх (з тієї ж сільської ради, під знаком^), а після крапки з комою – дещо дальших, але тільки в межах адміністративного району. Подано сучасні форми ойконімів – за [АТП] і гідронімів – за [СГУ]. Для інших країн прийнято меншу деталізацію – РФ (Татарстан), Pl (Sieradz). Знак < читають "(походить) від"; + – стара назва; * – реконструйована форма. ТОПООСНОВИ написано капітальним шрифтом, ключові для розуміння назви виділені (жирний шрифт, підкреслення, рамки).

Поливанівка, половці, половина.

Не забудьмо, що Полтава не була поселенням давніх слов'ян. У літопису вона згадана тільки раз під 1171 роком як Лтава. Цей город лежав поза межами Переяславського князівства на річці Ворсколъ у глибині землі *половецької*. Хто ж там жив ? Карта і прізвища зберігають історію зникнення звука ^{x} у слабкій позиції перед Л (перс. pählivān 'герой, борець' > тур. pehlivan, каз. *палуан*, стсл. *бълъванъ* [ЕСУМ, I, 226], с. *Поливанівка* Дп, *Поливанів Яр* Чв, прізвище рос. *Поливанов* [Баскаков 1979,34], або р.*БаГлай* Хм, с.*БаГлаї* Хм > р.*Балай* Од, с. *Балайчук* Од). В такому разі дістає підставу гіпотеза *по^{x}лов-инъ > полов-ина, з якою варто пов'язати два "камені спотикання" вітчизняної етимології – ***полов-ець*** і ***полов-ин-а***. З історії обох слів існує чимала література (вказана у [Фасмер; ЕСУМ]). Варто звернути увагу на паралельне згадування у словниках основ **полов**- і **булан**- (*половка*, *половуня, половуха, половуша, полуня* "булана корова", *половко* "буланий віл"; білор. *палавы* "половий (про масть тварин); буланий (про коня)"; чес. словац. plavý "бляклий, буланий" [ЕСУМ, V, 496]), при тому, що *буланий* має відповідники у всіх тюркських мовах, у т.ч. з п-, як в алт., хак. *пулан*, чув. *пăлан*; є і родове ім'я *Булан* з паралельного *БулГан* [Баскаков 1985, 44, 22]. Для всіх вихідним матеріалом можуть бути іраномовні варіанти етноніма парфянців (пахл-, болх-). Тоді поле Половецьке – це "степ парфянців" (до всього, засновник Парфянської держави Аршак був скіфом [Страбон, 316], див. також [Тищенко 2009ґ]).

Не виключено, що давнішими, лексично спорідненими з етнонімом *половці* є імена племен, переможених ґотами у Наддніпрянщині – *спори* і *спали* [Вольфрам, 70]. О. Стрижак першим наблизив етнонім *спалів* до назви "м. *Шпола* невідомого подження в оточенні таких поселень як Кримки, Лебедин, Сигнаївка, Товмач, кожна з яких указує не тільки ***на значні історичні глибини місцевого осілого життя***, але й на етно-територіальні напрями дозаселення краю" [Стрижак 1991, 56]. Якісь форми цієї основи могли далі еволюціонувати у Шпір-, Шпир-, Шпиль-.

Що до слов'янського *полов.ина*, відомого і фіннам (puoli), і мадярам (fél), то і для них спільним джерелом також може бути основа па^{x}ла-: старі землевласницькі традиції іранців навіть у степах відомі здавна, пор. у Страбона: "(Скіфи у Криму) передають свою землю у володіння тим, хто хоче її обробляти і задовольняються, якщо отримують за це певну домовлену платню" [Страбон, 199]. Далі пор. *полов.инщина* "оренда землі з віддачею половини врожаю власникові землі" [ЕСУМ, IV, 497]. Зі свого боку, саме на землевласників-іранців в Україні вказують назви *Диканька* Пл, *Деконка* Дп, *Диханівка* Чг, *Диханівське* Зп та ін. (пор. перс. *дехкан,* тадж., узб. *дехкон* 'землевласник, іранець' [Гафуров, 143]). Викладене також підтверджує можливість виведення полов- < па^{x}лав-.

Обеста.

Наведені на картосхемі (рис. 1) 38 давньоіранських запозичень в українському словнику (у тому числі третина з Авести) [Тищенко 2008б, 60-75] дають підставу сподіватися на збереження більшого сліду від тих потужних контактів. І це спонукає до глибших студій топонімії України. Доленосним стало пов'язання назви сіверської річки *Обеста* з самим ім'ям священної книги зороастрійців ("вогнян", іранських шанувальників вогню). Справді, ім'я Авести (від давньоір. apaesta 'обґрунтоване вчення') неможливо не впізнати у гідронімі *Обеста*. Однак, окремо взятий, цей факт мо-

жна було вважати і випадковим збігом. Виразно схожі на нього топоніми лише згодом були виявлені на великому просторі Європи від Росії (*Апаст.ово* у Татарстані) до Італії (Ovasta), Нідерландів (Avest) і Швеції (Avesta) [Тищенко 2009б] (рис. 9).

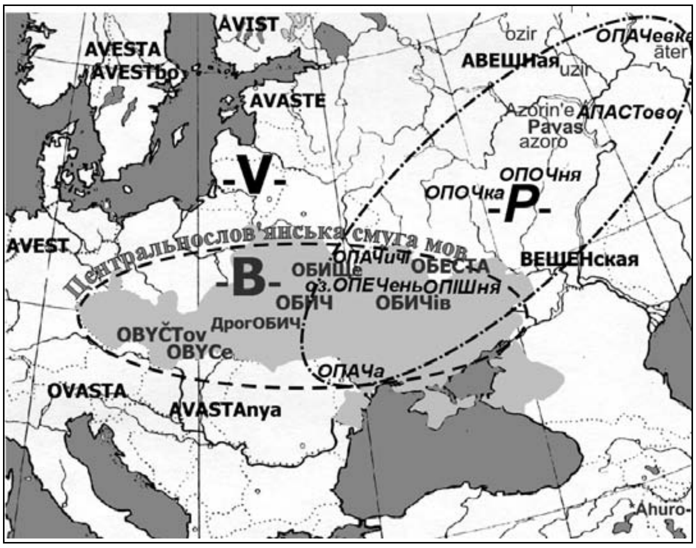

Рис. 10. Три історичні періоди поширення топооснови ***Апаст-/ Обест-/ Авест-***

Найстаріша форма основи має приголосний -П-, новіша -Б-, найновіша -В-. Видно, що в топонімії України збережено слід <u>*двох*</u> *історичних періодів іранського духовного впливу; це добре відповідає наведеним фактам словника. У Поволжі показано давні лексичні запозичення з мови Авести: мордовські azoro 'Ахура, пан', Azorin'e Pavas 'Господь Бог' з відповідниками в удмуртській (uzir 'багатий', комі-зирянській ozir 'тс.', мансі āter 'князь'. Світлосірою заливкою показано ареал центральнослов'янської групи/ смуги мов.)*

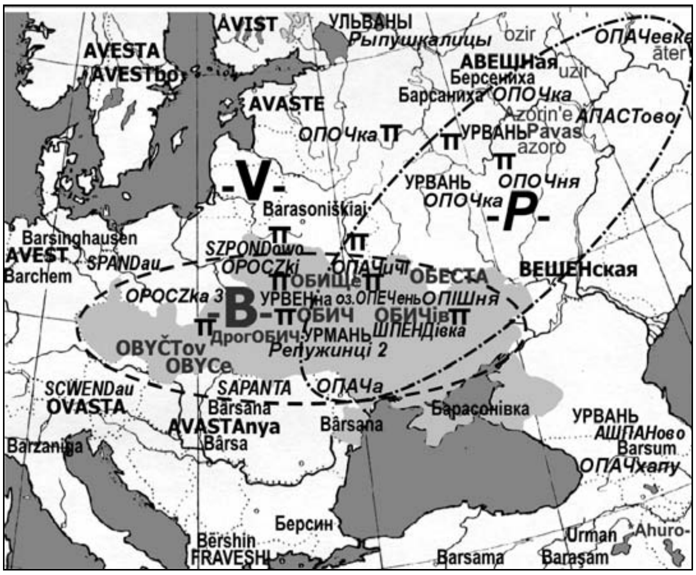

Рис. 10. Фронтальні студії виявляють щораз більше зороастрійських реалій

Розшукано ще одну основу ***Опоч-*** *(початок її – слов'янський відповідник двох перших складів дір. Apaesta). Додані топоніми від основ* ***Барсам-***, ***Фравеші-***, ***Шпенд-***, ***Пирят-*** *(знак* **π***),* ***Урван-*** *(NB: біля* <u>*Олон*</u>*ця – УЛЬван- таки ж з* <u>*алан*</u>*ським Л!, там само* ***Рыпуш****калицы, пор.* ***Репуж****инці Чв, ІФ) – зі значеннями: 'барсам; душа праведника; святий; пиретей (храм вогнян)'; душа людини; лат. repugnare 'відкидати (віру)'. Ці проміжні схеми мають підготувати читача до сприйняття підсумкових карт (рис. 14-16, 18)*

Слід нагадати, що Авеста – це не лише святе письмо зороастризму, але й основне джерело з іранської історії, суспільного й державного ладу, економіки давньоіранських племен і народів, включно зі скіфами. Збережені уривки знань античних авторів про скіфів, їхню мову, культуру, суспільні інститути стають конкретно зрозумілими лише у світлі порівняльних даних іраністики, передусім матеріалів Авести [Бонгард-Левин, Грантовский, 283-284].

З'ясувалося, що таке ж поширення у топонімії мають більш і менш істотні деталі цього вчення (рис. 10) – однієї з найдавніших "реліґій пророків", що виросла з іранської міфології [Бойс]. Тільки тоді, опинившись у силовому полі десятків (а потім і сотень) тематично пов'язаних з ними назв, топоніми *Обеста, Опечень* починають сприйматися як більш імовірний топонімічний слід давньої обізнаности з зороастризмом там, де ці назви збереглися, а отже й серед наших предків.

Рис. 12. Маг з ***барсамом*** *у тіарі з навушниками-"каплями" (золота платівка з Амудар'їнського скарбу, Британський музей).* ***Заратустра*** *(фреска з розкопок в м. Дура-Европос, Ірак). На ритоні зі слонової кістки з Ольвії зображені* ***парфяни*** *(тоді вони жили й "навпроти Ольвії" – відразу за Чорним морем, де тепер турки...).*

Барасонівка, Бершадь.

До кола зороастрійських назв належить і топооснова **Барсан**- 'барсам' (ритуальний предмет маґа) (*Барасанівка = Барасонівка/ Барсове* Км, *Бершадь* Вн, пор. Barzan 3 Іран, Barsum Азерб., Barsāna Індія, Barshom Єгипет). По цілій Європі ця топооснова збереглася на краях ареалу поширення авестійських назв (правило периферійних архаїзмів): у Болгарії • *Берсин*, в Албанії Bërshin: поблизу Gabrricë і унікальна назва **Fraveshi** (!) < пор. авест *фраваші* 'душа праведника'; в Румунії • *Bârsana* 2, в Італії • *Barzan.iga* (пор. там же GAVR.iago), у Франції під Бордо • *Barzan*: ^Talmont, Givresac (пор. le havresac 'мішок з вівсом') і • *Berson*: ^Gauriac; у Нідерландах • *Barchem* (в околицях Avest !, Varssel, Varsseveld), навіть в Анґлії три села Barsham біля узбережжя, у Німеччині Baarsen і • *Barsinghausen* (неподалік Havelse, Köthel, Garbsen, відома з історії місцевих слов'ян гавань Rarog < сокіл Веретрагна). На півночі і сході Європи це назви: у Литві • *Barsoniškiai* (неподалік Vanagiškiai 'Веретрагнине, Рарогове', Barvoniškies 'Парфянське'), в Росії • *Барснево, Барсаниха* (Новг.: *Пальцево, Погорелово*), • *ВЕРЕСИМовка* (Новг.: *Борзаниха, ОПЕЧенский Посад, ФАУСТово* < *Апаст- на березі озера *Пирос* !!), – пор. укр. *ВЕРЕСНя* Кв, Жт, *ВЕРШНиця* Жт, прізвище *Вершигора,* оз. *ОПЕЧень* Кв і кілька назв від основи **Фаст**- (ідея В. Ставнюка). Барсам являв собою жмут трави (пор. і алб. bar 'трава', barišts

'зелень'). Трава символізувала минущість людського життя (пор. і у християнстві: "Усяка плоть – трава, і вся краса її – як цвіт польовий..." (Ісаія 40,6; 1 Посл. Петра 1, 24) [Бойс, 12, прим. М. Бойс]). Сучасний барсам – це металева трубка, у навершок якої перед молитвою дастур вкладає пучечок трави (рис. 12:3). В Україні така назва збереглася у не раз перероблюваній топонімії Криму: ● ***Барасон****івка*=***Барасан****івка*/ тепер *Барсове* Км (Совєтський): ^НЕКРАСівка, Дмитрівка = ХЕЙРУС+ < ґотс. heirus 'меч'; ВАРварівка. Також ● ***Бершадь*** Вн (рц): БИР.лі.вка < пир-, ПОТАШня < ав. *аташ* 'священний вогонь'; ЯЛАНЕЦЬ < пор. чес. jehlanec 'піраміда', ДЖУЛИНка (ці згадки можуть свідчити про те, що частина зороастрійців прибула з Єгипту).

Рис.13. Атешгах-е Барзін [Гафуров, 132] *(божниця парсів) під Баку. Ритуальне багаття на святі* ***Садех*** *у Кермані. Сучасний маг з барсамом (пор. в Україні: СадІВЦІ, БілІВЦІ, БілЯНИ, БілИЧІ, БілоУСИ, ЗАМНИУСИ, Білоголови, Білобожниця, Білоцерківці, Біла Церква...)*

Пиретеї – в Україні ? Картосхема на початку статті (рис. 2) відображає серед іншого протиставлення Л/Р в основі **Пилят**- ~ **Пирят**-, яка може бути співвіднесена з грецькою назвою храму вогнян – пиретеєм. У XV книзі своєї "Географії" грецький географ Страбон (64 р. до н.е. – 27 р. н.е.), свідок кінця доби еллінізму, наводить подробиці життя персів у Каппадокії. Він, зокрема, пише: "У Каппадокії є великий клан магів, яких звуть *пирети*, і багато храмів перських божеств... У персів є також ***пиретеї*** – великі обгорожені священні ділянки. Посеред кожної є жертовник з великою кількістю попелу, на жертовнику маги підтримують невгасимий вогонь (NB, поняття. – К.Т.). Щодня заходячи до пиретею, маги промовляють там майже цілу годину молитви, тримаючи перед вогнем в'язку лозин; на головах у них повстяні тіари, навушники яких звисають обабіч по щоках, закриваючи вуста" [Страбон, III, XV] (див. рис. 11:1 [Ртвеладзе, 29], про "навушники" ще буде далі). Згадана в'язка лозин – це зороастрійський *барсам*.

Таким чином, у світлі цих відомостей Страбона топооснова **Пирят**- може бути продовженням не ір. *Пурат*, ар. *Фурат* 'Євфрат', а грецького терміна 'пиретéйон' – пор. гр. **πύραιθοι** 'перські шанувальники вогню' (вогняни), **πυραιθεῖον** 'храм вогнян' [SGP, III, 768]. Про пиретів і пиретеї в Україні найімовірніше нагадують назви селищ і міст *Пирятин* Пл, Рв; *Пиратин* Лв 2, *Пирятинщина* Пл, *Пилятин* Чг (зі старим сарматським -**л**-), імовірно також *Піротчине* См. У топонімії навколо них вистачає свідчень давньої присутности зороастрійців: ● ***Пиратин*** Лв (Жовква): ^МІЛява < о. Мілет, де греки контактували з персами Анатолії; КОСТиїв < кусті, **БІЛ**ани, ПАЛЬЧишини, ЖИГАЙли; ● ***Пиратин*** Лв (Радехів): КУСТин < кусті, НеМИЛів < Мілет, СУШне < Саоша 'месія'; ● ***Пирятин*** Пл (рц): **БІЛОЦЕРКІВці**, ПО.ВСТин < Авеста?, УСівка, **САСИН**івка < сасаніди; ● ***Пирятинщина*** Пл (Гадяч): ^РУДка-Степ, ТриГУБщина (чи не "біла губа" є третьою?: пор. с. *Білогуби* Пл); **БІЛ**енченківка, БУХАЛове < Бухара, Кругле ОЗЕРо, ОБУХівка <

Бухара, зМАЖине < Мазда, ВЕСЕЛе, КИЇВське, СОСНівка, КИЯшківське, КРУГлик; ● ***Пирятин*** Рв (Дубно): ^П.ОВЧа < Авеста?, МИЛЬча < Мілет; **БІЛ**огородка, **БІЛО**бережжя, НаРАЇв < Рай 'Рага, Тегеран', **САД**и 2, КОСТянець < кусті, ОЗЕРяни, СТУДянка, СОСНівка, ЯСИНівка; ● ***Пилятин*** Чг (Козелець): Гло.МАЗДИ < Мазда, **БІЛ**ейки, ДЕШки < дагма, БОРСуків < перс?, барсам?, ПАРХимів < Парфія, **БІЛ**ики, На**БІЛ**ьське, ОЗЕРне; ● ***Піротчине*** См (Кролевець): ^ГРЕЧкине; АЛТИНівка < тат. *алтин* 'золото', імовірний переклад складу *зард-* 'золото' з імені *Зардошт* 'Заратустра', тут же р. **БІЛЬ**ця = **БІЛЬ**ка [СГУ, 57], АРТюхове < ір. *арт* 'божество', **БІЛ**Огриве, (у XVII ст. і с. **БѢЛ**ка), ГУБАР.івщина < ґабр-?, Червона ГІРка < *Красна, ПОГОРілівка, ГРИБаньове, ВЕСЕЛі ГОРи, З.АГОРівка, З.АЗІРки < Азор- (Ахура), ЯРове, ЯРо.СЛАВ.ець < Ахура + слав- (звідси ж і язичницьке ім'я київського князя, хресне ім'я якого не випадково *ЮРій*-Георгій).

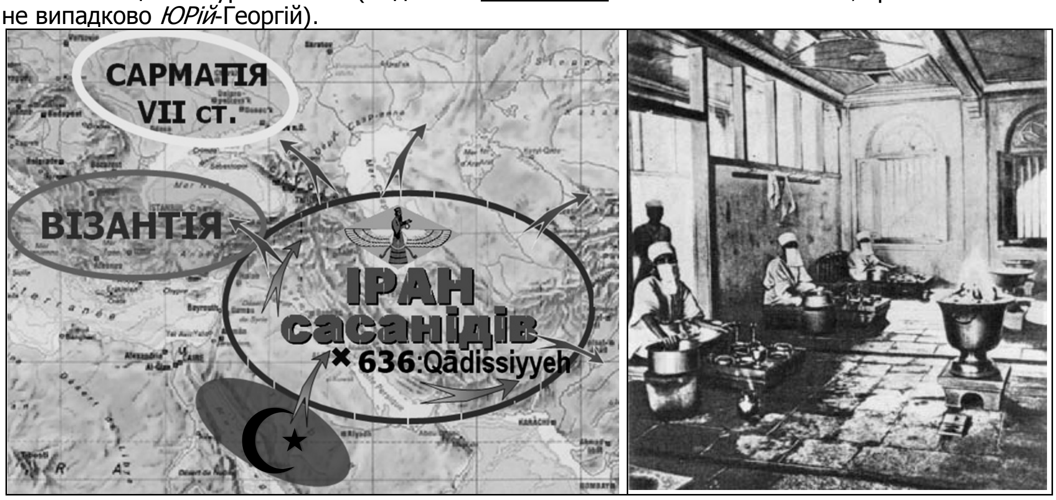

Рис.14. Арабське завоювання Персії і втеча ґабрів. Парська божниця у Бомбеї

Назви від основи **Пир**(**я**)**т**- є і в Росії, як-от ● ***Пырятинка*** Орл.: ПАЛЬКевичи, ВАРка, СУХанка, КОРОБово, КАРПово < карб, карабан 'маг', ГАВРилово; ● ***Пирютино*** Тверс.: Грешниково, ЮРЯтино < Ахура, МОН.ЧЕРово < ім'я давньоір. *Манучехр* 'з роду **Ману** (давньоір. божество)' [Гафуров, 204] (пор. і прізвище рос. *Манучаров*), ур. СТАРШевицы < Стърш- 'Ксеркс', КАРПово, ПАЛино, УСово; ***Пирютино*** і ● ***Пирочи*** Моск.: МАТЫРа < Мантран (ім'я Заратустри), ● ***Барятино***, ЗИМИно < ар. зіммі 'люди релігій Завіту', немусульмани; Пальные, Поляны. Тоді ● ***Барятино*** Калуз.: ЗИНЕевка (пор. ЗІНове під Путивлем), МАЗино, БАРСуки. Імовірно, від цієї зороастрійської реалії походять і прізвища *Барятинский, Баратынский, Воротынцев*. Аналогічні топооснови відомі й у Польщі: ● ***Boratyn*** під Ярославом (Surochów); ● ***Boratyniec*** 2 під Сєдльце (Szerszenie, Sokóły); ● ***Boratyńszczyzna*** під Білостоком (Surażkowo, Olszanka). В Україні це вже згадане ***Драбове-Барятинське*** Чк.

Як бачимо, ключові поняття зороастризму добре упізнавані у складі основ топонімів на карті: АВЕСТА-, БАРСАМ-, УРВАН-, ФРАВЕШІ-, ПИРЯТ- (рис. 10)...

Існують також ознаки трьох етапів поширення цих топооснов…

Зороастризм у Європі?

Який історичний процес міг розкидати його так далеко?

В околицях сіл з такими назвами виявлено численні топоніми від основ ГАБР-, ГАВР-, ГАБЛ-, ГАВЕЛ- – і це виводить на проблему ґабрів.

Ґабри. Вивчаючи матеріал про недавню знахідку багдадської жаровні в околицях села Обин (Åbyn) у шведській провінції Gästrikland за 130 км на північ від Сток-

гольму, автор звернув увагу на виняткову збереженість звукового матеріалу імені Авести у назві шведського міста Avesta і повідомив про це у публікації [Тищенко 2009а, 93 і вкл. I]. До Швеції бронзова жаровня подолала довгий шлях. Мабуть її привезли Волгою варязькі купці. Кілька років тому цю річ знайшли школярі у щілині між скелями. Виготовлена у Багдаді близько 800 р., жаровня заввишки 40 см була призначена для опалення приміщення [Vikings, 13]. Тепер це один з експонатів музею в адміністративному центрі району знахідки – місті Євле (пишеться Gävle [jævle]). Нинішня відмінність у вимові назви міста виникла за останні століття, а написання Gävle вказує на давнішу вимову "Ґявлє", що нагадує європейські топоніми (у тому числі з сарматським **-л-**) від основи **Ґабр**-/ **Габр**- 'зороастрієць', – пор. назви р. Havel у Німеччині, м. *Габрово* у Болгарії, Havlov і Habří у Чехії, Gavre, Havre у Франції. В околицях цих міст і селищ було виявлено спільні для них топооснови зороастрійської тематики, що й стало ключем для ідентифікації величезного європейського масиву авестійських назв.

Про те, що ґабри тікали від ісламу, відомо давно (рис. 13:1). Ґабри (з перс. gabr 'зороастрієць' < ар. kāfir 'невірний') – перси, які чинили опір ісламізації по арабському завоюванню VII ст. і зберігали зороастрійську релігію. Багато їх еміґрувало, зокрема до Індії (парси, рис. 13:2; їх там понад 100 тис.). В Ірані вони залишалися безправними до 1882 р., коли отримали рівні права з іншими персами. Зараз ґабрів бл. 30 тис. – переважно у провінціях Єзд і Керман [Robert, II, 776]. Але про їхнє поширення у Європі в давні часи дотепер не було відомо нічого. Термін ◆ "ґабр/ джебр" представлений в Україні, очевидно, у назвах від основи **Щебр**-/ **Щерб**- (пор. *ЩЕБРи*, *ЩЕРБинівка* См), у пристосуваннях з метатезою (перестановкою приголосних – **Граб**-/ **Греб**-: *Граби* Жт, *Гребля* Кв), у формах з сарматським **-л-** (**Чапл**-: *ЧАПЛі* Дп, Лв), у топонімах від основ **Гавр**-/ **Явор**-: *ГАВРики* См, *ГАВРо*$^+$ Км, *ЯВОРів* Лв.

Як сказано, околиці сіл з цими назвами насичені іншими топонімічними ознаками зороастрійського минулого. До них належать: ◆ імовірні продовження імені Авести (р. *Обеста* См, *Опішня* Пл (пор. *Опочня* Тульс.), *Опачичі* і оз. *Опечень* Кв); ◆ ім'я Заратуштри, автора найдавнішої частини Авести, її 17 Ґат – перс. *Зардошт* 'Заратустра' (рис. 11:2; пор. *Золотоноша, Золочів* і навіть *Алтинівка* См з р. БІЛьця ! NB); ◆ ім'я верховного зороастрійського божества (Ахура Мазда) в основах **Юр**-/ **Яр**- (*ЮР'єве*) і **Маз**(н)- (характерні околиці с. *МАЗів* Лв (ЗОЛОЧів) {ЗАРВАНиця, ОПАКи (Апаста?, пор. Опачичі Кв), ГАВАРеччина !, Ремезівці < ішкаш. remuzd 'сонце' [Абаев 1990, 81]}); ◆ імена інших іранських божеств Зурвана, Харахваті (*Зарваниця* Лв, Тр, *Горохуватка* Кв, Хк); ◆ імені іранського месії Саоша (**Сош**-/ **Сох**-: *Сошище* Тр, *Сохужинці* Хм); ◆ етнонім парфянців (*ПАРФЕН,* до 1960 р. *Парфени* См), з яких походила іранська царська династія аршакідів; ◆ імені царя Валаша (Вологеза) [ВИ, III, 134-135], що наказав бл. 484 р. записати збережений усною традицією текст Авести (**Волош**-/ **Волох**-: численні *ВОЛОШки*); ◆ грецькі назви місць авестійського культу – піретеїв (*Пирятин* Пл, Рв, *Пиратин* Лв 2, *Піротчине* См); ◆ назва ритуального пояса кусті (*КУСТичі* Вл); ◆ назва культового предмета барсама (жмут трави або лозин, який маґ тримає перед вогнем під час молитов: *БАРАСОНівка* Км, також *ТРАВкине* Чг, *ТРОСТянець* 20 назв); ◆ назва жерців карабанів (**Карв**-/ **Карп**-: *КАРАБАНи* Чк, Чг), ◆ назва жерців халдіїв (топооснова **Холод-**, а також с. *ХОВЗівка* См, *ХОВДіївка* Чг, пор. *ХОЛЗовка* РФ (Курськ)); ◆ вказівки на білий одяг зороастрійських магів-дастурів (*БІЛичі, БІЛЯївки*) та ◆ їхню білу пов'язку на вустах (численні *БІЛОУСи,* також ***ЗАМНИ****уси* Хк (!), – рис. 12:3); ◆ свята Садех (десятки сіл *САДки*, *САДківці* Вн, *САДковичі* Лв – рис. 12:2, 17 [Kerman, 60-61]), ◆ ознаки культу сонця (топооснова **Хорос**-/ **Хорош**-, пор. давньослов. *Хорс*, перс. *хоршід* 'сонце': *ХОРОСна* ІФ, *ХОРОШів* Хм; топооснова **Ремез-**, пор. ішкашімське remuzd 'сонце' [Абаев 1990, 81]: *РЕМЕЗівці* Лв, *ДЕРЕМЕЗна* Кв;

також *СОНЦЕве* Лг, Дп, Дц, Кг, См). Така насиченість подробицями не мусить дивувати: хоча ці назви давно відомі на побутовому рівні, але досі вони не мали наукового пояснення.

"Свої іранці" біля ґабрів. На "своїх іранців" – кимерійців, скіфів, сарматів (аланів, ясів) – у тополандшафтах навколо сіл з назвами заратустріанської тематики вказують відповідно ◆ топооснови **Чемер**-, **Сак**-, **Сарн**-, **Вовн**-/ **Вільн**- (кимерійці, саки=скіфи, сармати, алани). Важливими ознаками є також: ◆ слід давнішого (VI ст.) перебування в цих же краях ченців-євангелізаторів сирійської церкви Якова Барадеї (*Яковлівка, Бородаївка* [Тищенко 2008б, 416]), ◆ згадки повторного охрещення (*Перехрестове, Хрещатик*), єретиків (*Каціри, Катеринівка*), ◆ т. зв. Адамової церкви V-VII ст., яка не визнавала хрещення дітей (чимало *Адамівок* [там само, 466]), ◆ назви від ар. *зіммі* 'люди вір Завіту', немусульмани (*ЗИМне* Вл*, ЗИМ.ОГІР'я* Лг). ◆ Тут же помітна кількість назв від імені *Михайло*, мабуть через те, що архістратига Михайла зображували з вогняним мечем, і це мало примирити з охрещенням учорашніх шанувальників вогню.

Інша підгрупа назв може вказувати на ◆ шлях і обставини прибуття ґабрів-вигнанців з узбережжя – **Берег**-, **Кий**-, пор. тур. kıy(ı) 'берег'?, **Ял**- < гр. *ялос* 'берег', *Кайнари* Кв< ір. *кенар* 'берег, край', *Ріпки* < лат. ripa 'берег', також *Поморяни, Моринці*; топооснова **Весел**- – імовірно < *весло*; ◆ на осередки зороастризму в Азії (**Рай**-/**Рог**- з ранішого *Рага* 'Тегеран' – ось чому *Рай.город*, **Мед**- 'Мідія', **Сасан**- < сасаніди, **Холод**- < Халдея, халдії?, **Тарас**- 'порт Тарсіс', **Бухал**-, **Обух**- < кит. *Бухо* VI ст. = *Бухара* [Ртвеладзе, 202]) і Африці (порт *Кирена* > *Кирнички, Корнин*; порт *Канопа* > *Конопниця*). Ознайомившись з наведеною групою топооснов, уважний читач далі може сам переконатися в тому, що вони весь час повторюються на карті навколо назв зороастрійського пласту.

Ґабр > Гавр-. В інших топонімах (а їх десятки) той самий корінь **Ґабр**- у слов'янському середовищі еволюціонував у **Гавр**- (при цьому основу **Гавр.он**- з перс. gäbr-ān 'ґабр-и' (мн.) цілком могла зазнати переосмислення на кельтському ґрунті, – пор. кимр. gafr-an [gavran] 'козеня', див. нижче):

● ***Гавр.онці*** Пл (Диканька): ^МИХАЙЛівка; ГОРЯНщина, БОРОДаї, ЯКОВенщина, ГОРБатівка; ● ***Гавр.онщина*** Кв (Макарів): Червона ГІРка, **КОЗ**ичанка, ПОЧЕПин, ЮРІВ 2, СОСНівка, ЧорнОГОРодка, ЯСН.ОГОРодка; ● ***Гавро*** (Отрадне) Км (Севастоп.).

Отримавши в тюркомовному середовищі (печенігів, половців, татар) прикметникові словотвірні суфікси -**чи**/-**джи**, -**лі**, корінь **ґабр**- увійшов до складу основ **Гаври-ші**, ***Гаври-лі**, цілком самодостатніх для вжитку у степовиків упродовж століть: ● ***ГАВРи.ші*** (ґаври.джі 'ґаброве') Хк (Богодухів): ^**ЗАМНИУСИ** ! (що це може означати – див. рис. 12:3 [Бойс, 160-7]), ПАВЛове (про павликан див. нижче), СУХини, КИЯНи, Ск.ОС.ОГОРівка < ос 'яс, осетин' + Ахура, ЩЕРБаки, ПАЛЯНичники; ● ***ГАВРи.ки*** См (НеДРИГАйлів): ^КОЗельне NB та ін. У місцевому слов'янському середовищі сполуки "Ґабр + чи/лі" з часом дістали звичайне словотвірне оформлення з суфіксами -**івці**, -**енки**, -**івка**, -**ове**, -**еве**, -**як**.

Через якийсь час після прийняття християнства образ архангела Гавриїла (за асоціацією з самодостатньою формою *Гаври.лі 'ґабрське') цілком міг заступити у масовій свідомости чимраз дальші спогади про їхнє справжнє вогнянське минуле:

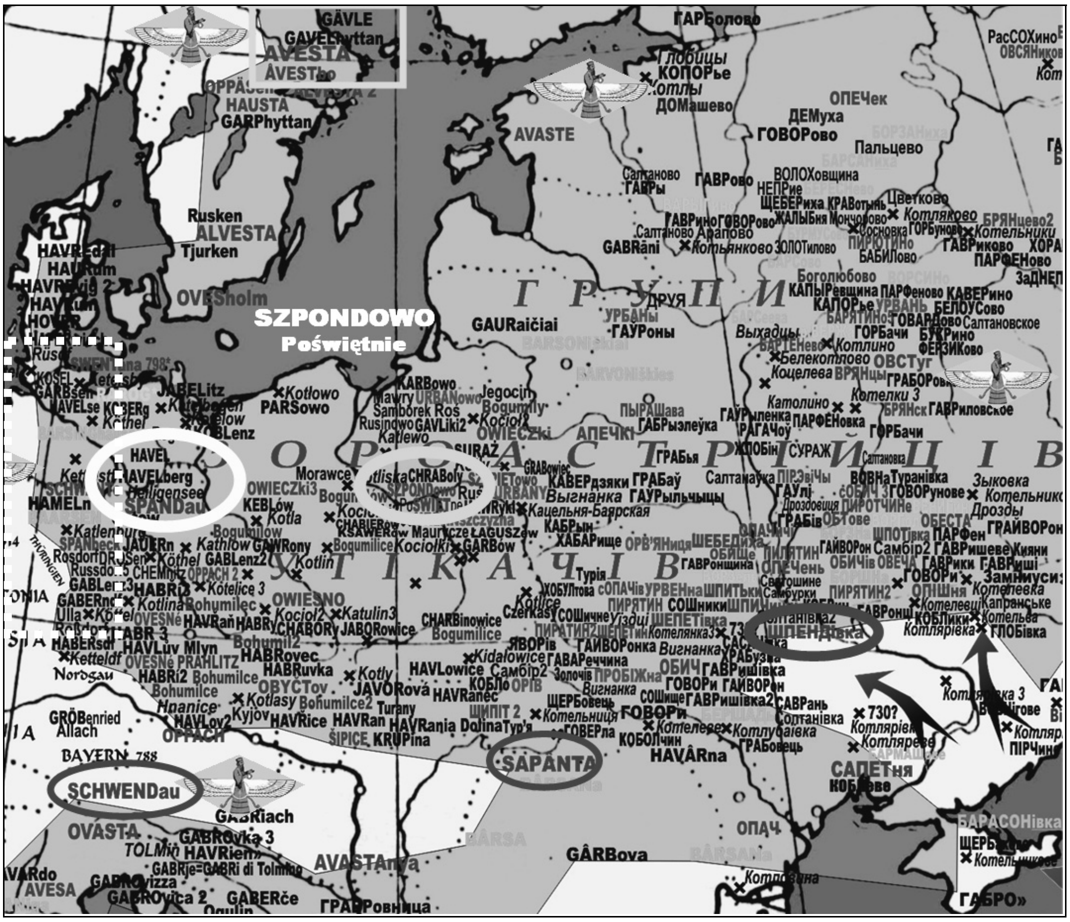

Рис. 15. Зороастрійський пласт топонімії України і Центральної Європи (див. рис. 16,17,19)

● ***Гаврилівка*** Кв (Києво-Св.): ^р. **КОЗ**ка – до с. **КОЗ**аровичі (!); <u>БІЛ.ОГОР</u>одка, ГУРівщина < ахур, <u>ЯСН.ОГОР</u>одка, ЮРівка, ГОРеничі, ГОРенка, ШПИТьки < ір. спента 'святий', <u>СВЯТошине, ГОРБовичі</u>; ● ***Гаврилівка*** Пл (В.БАГАчка): ^ОГИРівка; СУРЖки, КОТЕЛівці, МИХАЙЛівка, КРАСН.ОГОРівка < кросн + Ахура, **БІЛОЦЕРКІВКА**; ● ***Гаврилівка*** Хк (Барвінкове): ^ **АФРИК**анівка !, КОРБівка, ПОЛЯНа, БІЛИКів Колодязь <*кринич-?, ПАВЛівка 2; ● ***Гаврилівка*** Хк (Борова): ^ЯСИНуВАТе; КРАСН.ОЯРське, БОГУславка, ГОРОХУВАТка < Харахваті; ● ***Гаврилівка*** Хк (Н-водолага): ^**БІЛОУС**івка !, БІЛицьківка, КАРАВАНівка 2 < карабан; СОСОНівка, ПЕЧІЇвка, ПАВЛІВКа; ● ***Гаврилівка*** Чг (Бобровиця): **БІЛОЦЕРКІВ<u>ЦІ</u>**, **ТРАВК**ине, ГОРБачі, ОС.ОКОРівка < ос 'яс, осетин' + Ахура (пор. вище С-к-ОС.ОГОРівка), ОЗЕРяни, СУХиня, бУГЛаки <u>< по + вуглі</u>, <u>ЯРоСЛАВка</u>; ● ***Гаврилове*** См (С-Буда):^ ГАВРилова СЛОБода; **БІЛОУС**івка !, КРАСНОЯРське, РІГ, ПОЛЯНка, КУСТине !, КУДО.ЯРове < тадж. xuda + Ahura, КАРПеченкове, КРЕНидівка < Кирена.

Дриги. Слово *дрига* – інша цікава історична реалія, пов'язана зі світом Авести. Відомо, що в історії Наддніпрянщини – це <u>ятвязька назва київських слов'ян</u> [Гаучас, карта 1, леґенда], але разом з тим у зороастризмі <u>*дріґу* – це 'праведний зороастрієць</u>' (!) [Бойс, 46]. На Лівобережжі є виразний слід цих слів у назвах с. *ДРИЖина Гребля* Пл і м. *НеДРИГайлів* См (на карті Боплана 1650 р.– Drihalow). Це ще одна вагома вказівка на іранський складник предків київських слов'ян і полян.

• р. ***ДРИГалів*** л. Сули Пл (= Drihalow, Drihalowy, 1785-1859, вона ж **ДРИГ**айлиха) у м. Не**ДРИГ**айлів; • руч. ***ДРИЖава*** п. **ОСТ**Ра < Авест-? у с. **КОЗ**ари Чг (Носівка); • р. ***ДРИЖина*** у с. **БЕЛ**Еїв ІФ (Долина), = **DRYŻ**yna, DRYŻna; • пот. ***ДРИХалів*** у с. Вел. **РОЖ**ин < Рага 'Тегеран' ІФ (КОСів), 1794: "po Potok **GLĘB**oki DRYCHalow zwany" [СГУ, 183]; • ***ДРИГлів*** Жт (Чуднів): ^Кихті; БУРКівці, ВІЛЬШанка, БЕЙЗИМІвка, КАРПівці, ВОЛОСівка, ДОВБиші, **ЯС**Н.ОГІРка, МОТРУНки, П'ЯТка, **ЯС**ОПІЛЬ, **РИЖ**ів...

Ґабр > Коз-. У мозаїчному заселенні Наддніпрянщини були й кельтомовні селища, що досліджено окремо [Тищенко 2006; 2008_1]. Тому цілком реальним є припущення про те, що випадкова близькість назви *ґабрів* до кельтського слова gabr 'коза' могла породити непояснимо велику групу топонімів з основою **Коз**- (*КОЗЛівка* См, *КОЗЕЛець* Чг, *КОЗИЧанка* Кв тощо) – як слов'янський переклад топоосснови **Ґабр**-, сприйнятої нібито як кельтська. На це вказують "нелогічні" форманти окремих назв: • *Коз**ЕВЕ*** Лв (Сколе): ^ОРЯВчик 3; **ГРАБ**овець, ВОЛОСянка, ЯЛИНкувате, ЗаВАДка, **ЗИМІ**вка, ПОГАР, РоСОХач, СУХий Потік, С.МОЖе, НАГІРне, ГРЕБенів, ЯМЕЛЬниця < чемер; • *Козе**РОГи*** Чг (Чг) 'ґабри з Раґи?' (Тегерану): ПАВЛівка; • *Коз.о**ВАТ**а* Вл (Ратне) 'ґабри з Ваті': ПІДГІР'я, АДАМівка, ДОШне, КОНище; • *Козо**ДУБ*** Дп (**КРИНИЧ**ки) 'ґабри з Дворіччя?' (або охрещені? < ґотс. daupjan 'хрестити'): ^КОРОБчине; ПІДГІРне, СУХий Хутір, УЛЯНівка, ТАРАСівка, МИХАЙЛівка 2, ПОЛЯНа, КАТЕРинівка 2, ПАВЛівка, ГУРівка, РОГівське, КОТЛярівка.

Рис. 16. Північний край ареалу зороастрійських назв у топонімії Росії

Таким чином, нове явище VIII ст., позначене перським словом gabr (з ар. kafr 'невірний'), імовірно, було витлумачене через давно відомі у Наддніпрянщині звичні кельтські слова із значенням 'коза, ко́зи', випадково близькі за звучанням до перс. gabr. Справді, давньоірландською 'коза' – gabor, давньобретонською – gabr, середньокорнською – gaver; існував і ґалльський топонім Gabromagus 'козине поле' [GPC, II, 1370]; сучасні валлійські (кімрські) слова gafr (мн. geifr) 'коза, ко́зи' вимовляються тепер [gavr~geivr]. (Пор.і **КОЗ**ине болото на ХРЕЩАТИКу в Києві, поблизу **КОПИР**ів Кінець (до нього ще буде нагода повернутися), р. КИЯнка, ГЛИБочиця, г. _ХОРивиця, ЮРХовиця < Ахура?).

Чому коза – дереза ? Документально засвідчена тотожність схожої на етнонім "дрига" основи назви р. **ДРИХА**луй (1774: **TREHA**lui) і ДЕРЕХлуй, **ДЕРЕГ**луй у с. Остриця Чв (Глибока) [СГУ, 183] < *Bothr-. Тоді можна формально пов'язати з цими назвами гідроніми ДЕРЕГова Хк, ДЕРЕЗівка Хк і п'ять назв балок ДЕРЕЗуВАТа < дриги з Ваті? (Один з потоків ґабрів імовірно ішов з колхидського порту Ваті, що й могло зумовити цілий пласт назв: у такий спосіб вони набувають осмислености: р. *Гав-*

рувата, с. *Бугрувата*, *Лозуватка*, *Розсохувате* – 'колишні ґабри з Ваті; лази з Ваті; ті, що вірили у Саошу, а тепер прибули з Ваті'.) Істотно, що окремі назви від основи **Дерез**- теж мають синонімічні основи **Дерег**- і **Дерк**- (● б. ***Дерез****увата* ... л. ЛОЗової < Лазика; 1894: **ДЕРЕГ**оватая; ● б. ***Дерез****увата* ... п. **ДЕРК**улу NB) і не раз пов'язані з основами групи Габр-, як-от ● р. **ДЕРЕЗА** (= *Нерушай* < ір. *роушан* 'світлий, білий'?) п. **ГРАБ**овського лиману [СГУ, 386].

Дивовижною, хоч відразу й не помітною особливістю назв від основ **Дерк**-/ **Держ**- (з **Дерег**- 'дрига') є те, що у їхніх околицях регулярно десь прихована назва з основою **Коз**-: ● ***Деркачі*** Жт (Овруч): БІЛка, **КОЗ**улі, ПАВЛюківка; ● ***Деркачівка*** Пл (Н.Санжари): **КОЗ**уби, КУСТолове 2; ● ***Деркачівка*** См (НеДРИГайлів): ГАВРикове, **КОЗ**ельне, ОВЕЧа; ● ***Держаки*** Хм (Білогір'я): **КОЗ**ин, ЮРівка; ● ***Держанівка*** Вн (м. **КОЗ**ятин): ГУРівці, БеЗІМЕННе, с. **КОЗ**ятин; ● б. ***Дерезувата*** ... п. **КАЗ**енного Торця...

Що більше, це такі "*кози*", що в околицях інших ґабрських сіл, очевидно, не без підстав перетворюються на *козарів* і *козаків*, як-от р. КОЗка у селах ГАВРИлівка і КОЗ.АРовичі Кв (КСв), тобто, ці топонімічні контексти можуть вказувати на цілком природну участь груп ґабрів в українському етногенезі:

● ***Дерез****івка* Зп (Вільнянськ): **КОЗ**аче; ВИШНяки; ● ***Дерез****увате* Зп (Синельникове): **КОЗ**ачий Гай; ● ***Держ****анівка* Чг (Носівка): **КОЗ**ари; ВИШНеве, КРИНИЦя, КОРОБчине; ● ***Дерк****ачівка* Чк (ДРАБів): **КОЗ**аче, **КОЗ**оРІЗи < ріг-?^ КАРАБАНи; БІЛОУСівка, БезПАЛЬче, ЗОЛОТОношка; ● ***Дерг****ачі* Хк (рц): **КОЗ**ача Лопань; ГАВРилівка, БІЛаші...

Таким чином, принаймні фольклорна "коза-дереза" – це, ймовірно, ґабр-дрига, два слова-синоніми. Щось чуже і страшнувате, але не дуже... З іншого боку, загадковий вираз *КОЗА**Р**люга* зі схвальною і шанобливою конотацією, який, всупереч ЕСУМ, не хоче вкладатися у прокрустове ложе *козацюги*: в нього своя історія, – згадаймо і р. **КОЗ**ка, що тече від с. **ГАВР**илівка до **КОЗ**арович Кв (КСв).

Однак це ще не все. Тюркською 'коза' – keçi, мадярською – kecske. І їхній корінь може лежати в основі назв ● *Кичинці* Чк (Корсунь-Ш.): ДРАБівка !, НеХВОРОЩ < farište 'янгол'; ● *Кицівка* Хк (Чугуїв): ЗаРОЖне, ГАВРиЛІвка, ЮРченкове; ● *Кичук* Од (Миколаївка): ЖУРівка, ШАБЕЛЬники < жабер?; ● *Кичк.ирі* Жт (Радомишль): ^ЮРівка, КОЧЕРів !^ПОТАШня, ІРШа, БУГЛаки, ЖУРавЛИнка, РАЇвка. До X ст. на місці -**и**- вимовлялося -**у**-, отже, можливе *Кичк.ирі* < мад. kecske + úr. Тоді значення останнього топоніма мало б бути 'ґабрські бояри' (те саме, що й **Коз-ир**-і NB ! 5, пор. ***коз.уря*** (зменшувальна й пестлива назва козака) [Грінченко, II, 266], [*ко́зора*] 'старша масть'; р. **КОЧ.УР**івка у с. **КОБР**инове Чк (Тальне) < ґабр!). З іншого боку, ця модель відповідає основі **Кочу-бей**- (8 назв + *Коцу.пії.вка* См, *Коцю.бин*- 4, але ж і **Козу.бі**- 3!), **Коч.ур**ів Вн < мад. úr 'пан', **Коц.юр**и Вл, **Кот.юр.жи**- < коц- + úr + ji, *Кочерг*- 4 (пор. прізв. Кочержинський), а також *Кичк.ас* (1701: Koczkas) – не "малий яс", а "ґабр-ясин", – аналогічне за змістом до назви р. *Качик.алон* Км (Севастоп.) в одному районі з с. *Габро* (тепер *Плотинне*) і р. *Кача*.

Карапани. *Карапани* у іранців – те саме, що халдеї у Вавілоні: це жерці, ворожбити, чаклуни. Авестійське ***карапан***, *карб* – маґ, жрець-девохвалець; *карапани* – арійська суспільна верства маґів, відунів, знахарів, які практикували шкідливу або захисну маґію [Шапошников, 332, 16]; у тексті Авести згадано чорних маґів, злостивих карапанів, чорного маґа-карапана [Шапошников, 74, 79; 102; 159]. Пізніша назва карапанів була *карабани* і *карби*, пор. прізвище *Карабан, Корпан*. Ось кілька типових топоооколиць:

● ***Карабани*** Чг (Новгород-Сів.): ^ЯСНе, АРШуки < аршакиди?; ДОМОТКАНівка < ір. *danava-xan 'річковий колодязь; колодязь біля великої річки' [Трубачев 1968, 207], ПОЛЯНсь-ке, ДИМусове, ЯСНа ПОЛЯНа, **РОГ**івка, **УЗРУЙ** < Хосров (літоп. Ходрой); ● ***Карабани*** Чк (ДРАБів < Дараб): БезПАЛЬЧе, **БІЛОУС**івка, ВЕРШина-ЗГАРська, ДЕМки, **ЗОЛОТ**оношка^ КРИШТОПівка, ДЕРКачівка, ДРАБове-**БАРЯТ**инське < Дараб + пиретей, **ПАВЛ**івщина; ● ***Карабанове*** Од (Фрунзівка): **ПАВЛ**івка 2, ПЕРЕХРЕСТове 2, **ЖИГАЙ**лове.

Ще Ізм. І. Срезневський пояснював причину масового збереження у нас місцевих назв від прадавніх часів: "вони могли утриматися лише постійним знанням позначених ними місцевостей, відомих постійно близьким до них мешканцям". Репресований дослідник литовського періоду історії України додає: "У середній Наддніпрянщині збереглося чимало міст зі старими літописними назвами, отже, спадково збереглося і їхнє населення" [Клепатский, 449]. Це поготів слушно для вдесятеро численніших назв, давніших від часів літописних, але літописом так і не згаданих: вони дотривалих до наших днів у пам'яті нащадків тих, хто ці назви не лише вживав, але й розумів.

Навіщо реконструйовано топооснову *__БІЛ.АХУРА__? Вже на обмеженому масиві топонімічних контекстів видно аналогії в будові груп назв, виділених підкресленнями та рамками. За нестійкої усної передачі назв з гіпотетичної (це позначають зірочкою) сполуки *Біл.ахура тобто 'білий бог' в міру забуття її сенсу і перерозкладу морфем могли розвинутися народні пристосування, підживлювані уявою аж до повної втрати мотивації. Назва гори Bieleboh справді існує на землях лужицьких сербів у Німеччині біля с. KÖBLitz ! (неподалік є і COBLenz, і KOBLenz, і DREHSA – готова 'дереза', сюди ж і Dresden). Основа *Біл.ахур- неминуче мала ставати *Білогур-, звідки **Біло.гор**- > Білогір-, прізвище *БілОКУР*, нп *БілОКУР.а-кине* Лг, *БілОгор*(од)- (знаменно, що всі три українські *БілОгородки* Кв, Рв, Хм – з голосним **О** між Біл- і -гор-, а пізніші назви – без **О**: *Білгород, Бєлгород*).

Яскравим доказом слушности запропонованого пояснення стає назва ***Зим.огір'я*** Лг: в разі прийняття викладеної гіпотези вона б мала походити від *зим.ахур- < ар. *зіммі* 'люди завіту, немусульмани' + Ахура. До неї також існують аналогії в Росії: *Зимогорье* Моск. (КОСТинино, ГРИБаново, БОРТнево), *Зимогорье* Новг. (КОСТково, КОБЫЛЬно 3, яЖЕЛБицы < джебр-?). Наведені далі топооколиці сіл України також цілком читабельні як мозаїчне відтворення подій:

● ***ЗимОГІР'я*** Лг (Слов'яносербськ): **ГОВОР**уха, **РАЇ**вка, СУХоділ 2, **ЗЕМ**ляне (Зем- ~ Зим-), ХРИСТове, БЕРДянка; (на карті ще: ХОРОШе, КРИНИЧне, ЮР'ївка, **БІЛ**е); пор. також ● ***ОГІР****цеве* Хк (Вовчанськ): ^БУГРуВАТка; **БІЛ**ий Колодязь < криниц-?, ВОЛОХівське, **ЗЕМляний ЯР**! (~Зимогір-), ВОЛОХівка, **БІЛ**АЇвка, **БЕДИН** ! < Beh-Din (самоназва ґабрів: '(люди) кращої віри') [Trousset, III, 189], ПАСьківка, НЕСТЕРне, **ЗЕМ**лянки...

Білозір. Говорячи про збережену в мордовській мові іранську релігійну формулу Azorin'e Pas 'Господь Бог', Г. Паасонен зауважив, що вона має у своєму складі ще ранню іранську (або й індоіранську) форму *asura (пор. авест. ahuro 'пан, господь') + пізніше pavas, pas з ір. baγa [Joki, 85; Трубачев 1967, 10-11]. У світлі сказаного з групою топонімів від основи **Біл-огор-* слід пов'язати й низку назв з доіранським -**з**- на місці іранського -**г**-: це топоніми від основи **Біл.озор-* (о > і, прізвище *Білозір*), *Біл.озер-*, *Біло.яр-* (-**з**- > -**й**-). Цей здогад дістає підтвердження з історичних форм гідронімів: р. *Білозерка* Хс – 1697: БѢл**ОЗУР**ка (!); р. *Білозірка* Хс (Верх. Рогачик) – XIX ст.:

БѣлОЗУРка (!!), 1769: БѣлОСЕРка, 1769: БѣлОСЕРской [СГУ, 56] < *asura (пор. також назву *БілОСАРайська Коса* Дц села над Азовським морем).

• ***Біл.ОЗІР'я*** Чк (Чк): **ЯСН.ОЗІР'я** !, ДАХНівка, **С.ОКИР**на, ХРЕЩатик, ХУДяки < ір. xoda 'бог'; • ***Білозірка*** Вн (Літин): ^СОСНи, ГОРОдище; **БАГР**инівці, **ГАВР**ишівка, САДове; • ***Білозірка*** Тр (Ланівці): **ОРИШК**івці < Аршак, БЕРЕЖанка, БОРСуки, Б,УГЛів, БІЛка 2, ВЛАШинці, кОРЖКівці, ГРИБова, **КОЗ**ачки, КАРНачівка, Зелена **КРИНИЦ**я, СНІГУРівка, ЯКИМівці, КРАСН.ОЛУКа; • ***Білозорина*** ІФ (Надвірна): ^МОЗОЛівка; ЯРемча, ЗГАРи, **ГАВР**илівка, КРАСНа; • ***Білозерівка*** Вн (Липовець): ^ЩАСЛива; БІЛа, ШАНДЕРівка, МЕДівка, **КОЗ**инці, БАРТошівка, ЯСЕНки 2, ТРОЩа, РоСОШа; • ***Білозерка*** См (Конотоп): ^ГАМАЛіївка < Амарна?, ТОПОЛине; САХНи, **САМБУР** 2, ЖИГАЙлівка, ЧЕРВОНий ЯР, **ЗЕМ**лянка, **КРОСН**а, ОЗЕРа, БЕРЕЖне, ЮРівка, УЛЯНівка, **ОЗАР**ичі < Azor-, **БІЛОУС**івка !, СОСНівка; • ***Білозерка*** Хс (рц): ДАР'Ївка, ЧорноБАЇвка, САДове, ЯСНа ПОЛЯНа, КРИНИЧне; • ***Білий Яр*** Дц (КОСТянтинівка): ^БЕЗІМ'яне, ГОРБоКОНівка; **БІЛ**окузьминівка, **БІЛА ГОРА**, **ПАВЛівка 4**, **РАЙ**ське; • ***Біло-ярське*** См (НеДРИГайлів): ^ВІЛЬШана, **ВЕСНОГІР**ське NB (чи не звідси й **Вишн**-? – пор. *Авешная, Вешенская* РФ), НеМУДРуї, РУДка; **МАЗН**е, **ОЗЕР**не, ХОЛОДне, КУБРаки, КОРЕНеве, ХОЛОДний ЯР, **КОЗ**ельне, **ГАВР**ики, **ГАВР**ишеве, САКуниха, БІЖ, ОМЕЛЬкове, КОСТянтинів; • ***Білоярівка*** Дц (Амвросіївка): ^НижньоКРИНське, Сергієво-КРИНка; КАРПово-Надеждинка, ГРАБське, КРИНИЧки, САДове, ПАВЛівське, Степано-КРИНка, КАТЕРинівка, МАНИч; • ***Білярі*** Од (Комінтернівське): Нові **БІЛЯР**і; КАЇРи, КАПРАНи, УЛЯНівка, ЯКОВа...

Білоконі. Та сама коренева морфема може зберігатися і в назві • *По-л-**УЗІР**'я* < po +(w)+ osur 'після Ахури' Пл (Н.САНЖАРи): ^**БІЛо.КОН**і ! < біл- + кон-? з авест. *хан*, сарм. *хон* 'криниця!' (пор. [Топоров, Трубачев, 227], і тоді БІЛо.КОНі – авестійці з Кирен(аїк)и, протиставлені у назвах РЯБо.КОНям – арабам з Кирени), Н.АЗАРенки; ЗаЧЕПИЛівка, МУШина ГРЕБля, **ДРАБ**инівка, КОБЕЛячок 2, **КУСТ**олове 2, ВАРварівка, БРИЖани < ґабр-?, ГУБАРівка, КОБи, СУХа Маячка; • ***Біл.ОКОНі*** Пл (РЕШЕТилівка): ^**ВАР**вянське, ХОРУЖі; ПустоВАРи, **ДИКАНЬ**ка, ЩЕРБаки, КуКОБівка, ТвердоХЛІБи, СЛІПки, МИХАЙЛівка, НАГІРне, РОЗСОХуВАТе, СУХ.ОРАБівка; ХРЕЩате, ЯЦенки;

Дані гідронімії дають повніше обґрунтування: • р. ***Білоконівка*** (прит. Злодіївської, Кам'янки, Вовчої, Самари, Дніпра), 1898: *Бѣло.**КОН**.овка* [СГУ, 56] Дп (Покровське): КАТЕРинівка, МИХАЙЛівка 2, ГАВРилівка 2, БІЛЯївка, ЯБЛунівка; • б. ***Рябоконева*** (М.Тернівки, Самари, Дніпра), також *Рыба**КОН**ова*, мала у 1863 р. назву *Рябо**КАН**ова* !; поблизу • яр ***Рябоконів*** (М.Тернівки, Самари, Дніпра) у нп *Рябо**КОН**овка*, 1863: *Риба**КОН**ова*, *Рябо**КОН**овъ* [СГУ, 481]. Серед українських прізвищ є і *Лисокінь*, і *Сивокінь*, але їхні основи серед топонімів відсутні: очевидно, вони утворені за аналогією пізніше, на словотвірних засадах дальшої розбудови української лексики. Назва ж с. *Чорнокінці* може вказувати на тих самих маврів, що й *Рябоконі*.

Хоча не існує назв *Ряба Криниця, *Рябий Колодязь, але семантично тотожні з ними гідроніми таки виявлено: • пот. *Рябого Зворина* у с. Рекіти Зк (Міжгір'я) і поблизу • пот. *Рущакова Зворина* [СГУ, 481] (стсл. *изворъ* 'джерело'): НЕГРовець, КОСів Верх < осет. *коса* 'з бідною рослинністю' [Абаев], СТУДений 2, ПриСЛІП, РЕПинне, КУЖ.БІЇ, СУХий. Раніше було показано, що у топонімах основа **Ряб**-, очевидно, вказує на арабів; з ними пов'язана і назва столиці омейядів Русафа, звідки може походити і група назв в Україні *Русава*, – див. [Тищенко 2008а, 22].

Кросни > Красний > Червоний. За даними атласу Енкарта, в Росії де-не-де ще збереглися назви, у яких для сучасних форм з прикметником *красный* засвідчені прадавні форми зі словом *кросный*, тобто "хрещений" (тоді це з кимр. croes 'хрест'): колишній *Кросный Кут* (Ростов) – тепер став *Красный Кут*, *Кросны* (Орел) – тепер *Красный*, *Кросная Речка* (Хабаровськ) – стала *Красная Речка*. Це могло б пояснити й

численні назви *Красна Гірка* Хк, Чг, См, *Красна Гора* Дц – як продовження давніх *Кросна Гора, тобто Хрестова, або *Красні Окни* Од – як *Кросні Окни тобто 'християни-стрільники (тюрк. *ок* стріла)' [Тищенко 2008б, 437]. (Пор. і слов. *кросна* – ткальський пристрій з хрестовиною.)

Тепер розуміння цього матеріалу глибшає, адже і *Красна Гора*, і *Красний Яр*, і *Красне Озеро* можуть продовжувати одну й ту саму прадавню модель основи топонімів *кросн.ахур-, *кросн.азор- із змістом "похрещені зороастрійці". Слід гадати, що єванґелізація і християнізація авестійських вигнанців мала проходити без особливого опору, адже крах давньої віри був очевидний і усвідомлений (*РозСОХи, РозСОШенці* – імовірні назви для сіл, предкам мешканців яких Саоша не допоміг). Звідси ж було б зрозуміле й бажання замаскувати авестійське минуле, зробити його якомога менше помітним у системі місцевих слов'янських топонімів.

Слід присутности арабів. Саме у хозарський час мала відбутися ісламізація печенігів і половців, адже від X ст. літопис знає їх уже як мусульман. Є чимало археологічних свідчень арабських контактів з племенами степу у хозарський період. Літопис не розрізняє печенігів, половців і арабів, називаючи їх усіх агарянами. Оскільки відомо, що серед місцевих степових племен знання потрібної для читання Корану арабської мови не було (а вони ж точно були мусульманами), то очевидно, що всюди, де були печеніги чи половці, був так само й арабський мулла, – деталі див. [Тищенко 2008а]. Топонімічний слід перебування арабів на європейській частині Росії і на суміжних теренах досліджений у окремій публікації "Араби на півночі" [Тищенко, 2009а]. Причина ж появи арабів у наших краях розкривається лише тепер: вони могли переслідувати тут переможених ще на півдні зороастрійців (у битві під Кадисіє 636 р. і упродовж подальших 40 років арабського завоювання Ірану). (Характеристика ґабрів як людей, що заперечують взяті на себе зобов'язання, збереглася й в івриті, – див наприкінці статті.)

Котельва, Глоби. Незалежним арґументом відповідности відновленої топонімічної картини історичним фактам стала просторова кореляція з назвами авестійської тематики ойконімів від топооснов **Котел**-/**Котл**-, **Глоб**-/**Глиб**- (для яких у попередній розвідці припущено їх походження від ар. **qtl**- 'битися, вбивати', **qlb**- 'повставати'), що й унаочнено там на картосхемі [Тищенко 2008а]. Серед цих назв є ключові на зразок *БІЛЬського городища* Пл під *Котельвою*, або села *Беле.котл.ово* (Смол.) 'битва з "білявцями" (тобто зороастрійцями)', чи двох сіл *Кацельня-Баярская* 2 (Брест.) 'битва бояр'. Топонімічні околиці цих поселень читаються як стислі літописні повідомлення:

1. ***Більськ*** Пл (**КОТЕЛЬ**ва): **КОЗ**лівщина, Н.АЗАРенки, ПідВАРівка !, МИХАЙЛівка 2, ЧАПАКівка < Кабк, **ГЛОБ**івка, ЯЦенки; оскільки через вали Більського городища проведено межу областей, то також См (Охтирка): ШАБАЛтаєве < джабр-, **КОЗ**ятин, КОЗачий ЯР !, ОЗЕРо, ОЗЕРа, ЧУПАХівка < Кабк, НеПЛАТине < Парт-, О.БЕРТень, **БОРЗ**івщина < *Борх-, ПЛАСТюки < *Plth-, СОНЯЧне, РУБАНи, БУГРуВАТе, БУРячиха < гр. πυρος 'вогонь', **БУРо-РУБАНівка** !!, **Роз.СОХ**увате, МИХАЙленкове, КАРПилівка, ПАРАСКовеньки, ГОРЯЙстівка, САДки, МАНчичі, ВІЛЬХове, СОСОНка, ПЕРЕМОГа, ПОПЕЛівщина, РИБОТень < слов. ропать 'мечеть', ЯСЕНове (тут названі: ґабри, Ахура, варити, Михайло, Кавказ, qlb-, Яків; ґабри (двічі), ґабри Ахури, Ахура (двічі), Кавказ, Парфія (чотири рази), сонце, гр. πυρος 'вогонь' (тричі), рубанка, Саоша, Михайло, карб, ір. параст- 'віра', горіти, Садех, Мані, Валахш, сасаніди, перемога, попіл, арабський рібат (військовий монастир), Ібн-Ясін).

2. ***Бел**е.КОТЛ.ово* (РФ, Смоленськ): ^ЯРковичи, ЮРЫ, ГОРяны, КОПЫЛовка, **КОЗ**ятники, КОСЬ.ково < козь-?, **БЕЛ**ое, БЕСищево, ВЕРДихово, ПРОВЕРЖенка < поверж-?, ферзь?, Парф-?, **БЕРДЕ.БЯК**и Третьи (отже, десь поблизу є і Перші, і Другі...), МАВРинское, ЯСенок, КРАСиловка, КОСТинское, ЗИМницы, БАРСуки (тут названі: Ахура (тричі), ґабри (тричі), білівці, біс (адже вогнян вважали язичниками), переможені, Парфія?, ім'я власне тат. birdi- + bek 'дарований міцним' [Гафуров, 42-43], чи перс. barde 'полонений', полонені беки (тобто бояри)?, маври (араби), Ібн-Ясін, хрещення, пояс-кусті, зіммі, перси).

*Рис. 17. Балканський ареал назв від основи **Габр**-. Видно, що це "перша лінія еміґрації" зороастрійців на захід: Візантія виглядала гарантією від ісламу, жити за протоками здавалося ще надійнішим. Чи самá пізня назва "Балкан" не зумовлена міґрацією авестійців з Бухари та Бактрії? (Балх, завойований арабами 680 р.)*

3. *КАЦЕЛЬня-Баярская* 2 (Білорусь, Брест): ^НЕПЛі, ЗбіРОГі, **КАВЕРД**зякі, САКі, БЕРДычі, Навасады, Koby-lany, Казловічы, Шэбрын, Закій, Чарнаўчыцы, Чэрні, К.осічы. Уважний читач вже може самостійно зорієнтуватися в більшости основ наведених топонімів: Дніпро, битва з людьми з Рагу (Тегерану), перс. barde 'полонений', Кабарда (там, на Кавказі є слід зороастризму перед ісламом, як-от у прізвищі давнього роду Наврузових), скіфи-саки, свято Садех, ґабри (тричі; пор. і *Щебри*), ті, що під захистом "людей з берега" (за + кій), "чорнявці" – очевидно, про ґабрів (двічі), осетини-яси. Цю мозаїку відомостей нескладно сполучити у звичайні фрази, а можна просто перечитати.

Переконливий вихід у "відому історію": павликани, богумили, катари. У сасанідський час в Ірані й на римсько-візантійських терéнах стали поширюватися реліґійно-етичні вчення з характерними для того часу *ідеями суспільної справедливости*, – що відображало й деякі давні іранські звичаї, декларовані у Авесті. Ці положення Авести з пізнішого маздакізму, що взаємодіяв з римськими сектами, згодом стали прапором широких народних рухів в Ірані й суміжних країнах.Так само з іранських уявлень походить ідеологія павликан і тондракитів у ранньосередньовічній Вірменії і Анатолії (VII-XII ст.), богумилів і катарів (альбіґойців, патавинів, публіканців у Європі X-XIII ст.). Поширившись у Фракії (Болгарії), павликани згодом частково розчинилися у богумилах, а частково перейшли до ісламу [Zanichelli, 1355]. Е. Ґрантовський наводить цікавий приклад таких зв'язків Сходу і Заходу – маловідомі в літературі написи з Кирени у Північній Африці бл. 500 р., де серед пророків названі Зороастр і Маздак разом з грецькими філософами й діячами раннього християнства [Хрестоматия, I, 190]. Для нас це є ключем до розуміння сполук на зразок *Білокриниця, Білокриниччя, Біла Криниця,* а потім і *Білий Колодязь* – очевидно, це все про зороастрій-

ців з Киренаїки. (Промовистий факт зв'язку понять 'волхви' і 'богумили' на Руси: волхв (NB), який 989 р. очолив новгородців, що не бажали хреститися, звався *Богомил* !)

Рис. 18. Схожі на українські, характерні вусаті безбороді обличчя в іранському натовпі. Хід зі смолоскипами на зороастрійському святі ***Садех*** *у Кермані (Іран) (пор. топоніми в Україні: Сади, Садове, Ґалаґанівка, Білівці, Біляни, Біличі, Більчаки, Білоголови)*

Вперше описаний пласт зороастрійської топонімії Європи відкриває якісно нову історичну ретроспективу, адже завдяки йому виявлено розміщення заратустріанських сіл у Європі поруч з пізнішими селами богумилів у Болгарії (3), Македонії (1), Чехії (7), Польщі (5), у Франції поблизу м. Альбі (4 селища; це осередок руху альбіґойців-катарів, з гр. ***κάθαρ***- 'чистий' – чи не переосмислення паронімічного ар. ***kafar***?) і навіть у Валенсії (Gabarda). Це переконливо пояснює справжні історичні корені цих рухів, причиною яких вважали у середньовіччі і досі вважають маніхейство. Як виявляється насправді, рухи богумилів і катарів – це частини єдиного європейського явища, зумовленого втечею ґабрів від ісламізації у VIII столітті (рис. 18). Геніальним прозрінням іраніста-авестолога В. Абаєва було його професійне передчуття саме цього зв'язку: "Подих зороастрійського дуалізму відчувається і в таких хритиянських сектах, як павликани, богомили, катари, альбіґойці" [Абаев 1990, 86].

Таким чином, вийшовши на теперішній рубіж, студії ґабрської топонімії дістають леґалізацію – як потрібна ланка в історичних знаннях (missing link), якої саме і бракувало для пояснення причин і джерел єретичних рухів X-XIII ст. у Європі.

В Україні на катарів можуть вказувати численні назви від топооснови **Катер**(ин)-, а часом і пряма згадка *кацірів* (єретиків), як-от у назвах с. *Каціри* Чг (Бахмач), оз. *Коцерь* під Путивлем [Пономаренко, 60] або вже у видозміненій формі *Коцюри* Вл.

Проте значно численніші назви від основи *Павл(ик)-*, яка цілком могла бути вказівкою на села павликан.

Вигнанці. Так було віднайдено цілий загублений розділ історії – масові ознаки міґрації утікачів від експансії ісламу – зороастрійців (по-перськи – ґабрів з ар. kafir 'невірний'). На відміну від нас, наші слов'янські предки, як виглядає, добре знали, про що йдеться – це видно з назв в Україні *Вигнанка* (Вн, Вл, Жт, Тр, Хм, Чв); *Выганошчы, Выхадцы* в Білорусі; *Выгоничи* в Росії (Брянс.); Vyhnanice 2, Vyhnanov 2, Hnanice 2 у Чехії; Wygnanka 5, Wygnanów 5, Wygnanowice, Wygnańczyce у Польщі тощо. Тобто, судячи з топонімії, у хозарські часи слов'яни стали сторонніми свідками драматичних подій – переслідувань загонами ісламізованих степовиків численних груп ґабрів з Персії, утікачів від джигаду (пор. у кортежах назви від основ **qlb**- 'повставати', **qtl**- 'бити, вбивати').

Топонімічні контексти українських назв *Вигнанка* відображають події тих часів у такий спосіб: ● ***Вигнанка*** Вн (НЕМИРів): ^ЯСЕНове; ДУБ.МАСЛівка < Доаб 'Дворіччя' + ар. Миср 'Єгипет' (пор. Дуплято-Масловка РФ Тамбов), **ГРАБ**овець, **ДЖУР**инці < джабр-?/ Ахур-?, ОЗЕРо, **КОРОВАЙ**на < коровай = воропай 'араб', САМчинці < саманіди, РАЙгород, МЕДвежа < Мідія?, ВІЛЬШанка, **ЮР**ківці < Ахура, **КОЗ**аківка; ● ***Вигнанка*** Вл (Любомль): ^ПОЧАПи; ЯСне, КОЦЮРи < мад. kecsi 'коза' + ur 'пан'?/ каціри?, **ГРАБ**ове, АДАМчуки, ГОРОХовище, БІЛИЧі, ЗаОЗЕРне, МОСИР < ар. Миср 'Єгипет', ПідГОРОДнє, ВІЛЬШанка, ВИЖГів, БЕРЕЖці, ПЕХи < беки; ● ***Вигнанка*** Жт (Любар): **ЮР**івка, АВРАТин < Євфрат, МИХАЙЛівка, **ГОРОПАЇ** < воропаї 'араби', ОЗЕРне, ЧОРТория 2; ● ***Вигнанка*** Хм (ГОРОДок): ^ХОПТинці < Копт 'Єгипет', КУМАНів < кумани 'половці'; СÁТАНів, ВАРівці, КАРАБ.чіїв, **ЯР**омирка 2, ЗаВАДинці, ВЕСЕЛець, СÁТАНівська Слобідка, ЖАГЛівка, КРЕМінна 3, НЕМИРинці, ДАХНівка < дагма (зороастрійська башта мовчання), ТРОСТянець, **ЮР**инці, СÁТАНівка; ● *Горішня* ***Вигнанка*** Тр (ЧОРТків): ^ПереХОДИ; БІЛа, **БІЛОБОЖНИЦЯ** ! (ось що таке "біла церква", з якою пов'язані "білоцерківці"; рис. 13:2 [Бойс, 160-6]), БІЛий Потік, **ДЖУР**ин < джабр-, К.ОСів, НАГІРнянка, ПроБІЖна, РоСОХач, УЛАШківці < Валахш, СОСУлівка < сасан-, ШМАНьківці 2. З атласу Encarta відоме ще одне село: ● ***Вигнанка*** Чв (Заставна): ВИМУШів, БРІДок, **ЯБЛ**унівка, ПОГОРІЛівка, РЕПУЖенці < лат. repugnans 'єретик' від repugnare 'відкидати (віру)', ХРЕЩатик, САМушин (саманіди), МУСОРівка < Миср 'Єгипет', **ШУБР**анець < джабр-?, **ЮР**ківці < Ахура. Інші характеристики тих самих? вигнанців з наведених контекстів: Недобоївці, Переможинці, Моринці (з моря), Печище, Без-пальче... Матеріал суміжних земель не менш яскравий, як-от у Білорусі: ● ***Выганошчы*** (під Пінськом): АЗАРычы, КОЗікі, ПАРАХонск, ТАЛЬМІНавічы...

Копирів Кінець над Подолом і капѝри. До згаданого вище топоніма ***КОПИРів*** *Кінець* (поблизу р. Киянки, Глибочиці й Хрещатика з КОЗиним болотом) причетний [*капѝр*] (показово, що з напівзабутим значенням): "*А що, ви капѝрі чи запорожці?*" (отже, вони були й сучасниками); далі – [*капирíти*] 'терпіти від негоди, переживаючи щось чи чекаючи чогось' – "неясне" [ЕСУМ, II, 371] (від негоди в нас терплять явно нетутешні люди). Нова якість знань прийшла, коли під час бесіди на тему статті В.І. Ільченко звернув увагу на півд.-зах. діалектне [*кáпар*]. ЕСУМ подає значення цього слова як 'збіднілий, зубожілий чоловік; бідність, занепад (у виразі *в капар, на капар переходити* "бідніти, занепадати")'; ***капарити*** '**бідувати, жити в злиднях**...; (знев.) **куховарити**'; [*капарати*] 'вести нужденне життя' [ЕСУМ, II, 369]. От ми й зустрілися: це явно вони, знедолені ґабри. Довго жили вони серед нас, позбавлені історичної перспективи, занепалі, нишком підтримуючи вогонь удома (начебто куховарили), і такими їх запам'ятали сусіди-українці – не лише у лексиці, але й у фразеології (отже, на те був час).

Рис. 19. Атлантичне пасмо ґабрських назв (див. рис. 14)

1. Раптова зупинка ґабрських топонімів на заході досконало відповідає початку земель франків (у пунктирному прямокутнику). Через кілька десятиліть ця межа буде зафіксована як Limes sorabicus 805 р. – перша межа осілости для слов'ян (і не помічених хронікою східних етнічних груп, що жили між ними).

2. Обійшовши землі неприхильних до них франків морським шляхом, ґабри, як видно з карти, висаджувалися на узбережжі, шукаючи близьких за мовою родичів-аланів (пор. хаотичний розподіл форм Havre/ Gavre). Топоніми Barzan, Barchem !, Barsham ! – це з очевидністю *барсам*, причому перша є саме в такій формі і в Ірані. Кільканадцять назв Avesnes [avɛ:n] нагадують про Авесту (в Нідерландах Avest).

3. Барсам названий, здається, і в Басконії (Barásoain) – це, принаймні, відповідає тут іншій зороастрійській реалії – загадковій назві листопада, тотожній з перською: баск. azaro.a ~ перс. азар. Завжди виникало питання, як сюди проникла не арабська, а саме іранська основа.

4. Симптоматична яскрава назва у Валенсії (історичній частині Каталонії) – Gabarda – якраз у зв'язку з наявністю тут руху катарів (пор. там же BARCELona – за спостереженням В.В. Ставнюка, хоча є і низка традиційних пояснень назви, CABRera 2, CABRils).

5. Традиційне пояснення назви міста Le Havre 'Гавр' від нід. hafen 'гавань' не витримує критики, коли йдеться про назви сіл (від цієї ж основи) не на березі – Havre, Havron, Havrenne, Havrincouort. Це мабуть-таки знову ґабри, причому, паралельні форми топооснов з початковим G- – північні (Le Gavre, Gavrelle), а з H- засвоєні через чеське посередництво (Habr, Havlov > Le Havre, Havron, Havrenne, Avre).

5. Характерний рейд арабів 732 р. не до теплого півдня Франції біля Рони, а до Луари, – адже саме там, за Луарою сховалися від них ґабри.

6. Заключний переконливий аргумент – очевидна з карти присутність ґабрів в околицях м. Альбі й Каркасону, що унаочнює корені альбіґойського руху катарів.

*Рис. 20. Iрансько-українські культурні паралелі: центральний символ Ноурузу на святковому столі в Ірані (**гірка** пророслого збіжжя в оточенні **крашанок**, вареників і свічок; фото 19.03.2007 р., Internet); типова сільська **хата** з області Мазендаран [Iran, 2]; перські сільські головні убори (пор. форму мазепинки і митри; малюнок з перського букваря)*

Топооснова Капир- відома безвинятково в усьому виявленому ґабрському ареалі Європи. Так, в Росії – *Капыревщина* Смол., *Капорье* Калуз., *Копорье* Ленінг. (див. рис. 16), *Копыряне* Твер., у Білорусі – *Капоранка* Гом., у Чехії – Koporeč, у Бельгії – Kaprijke, у Франції – Chevrière (3), Chevrier тощо, у Швеції – Kopparbo (єдина назва у Швеції, формально – Мідне село, але неподалік від уже знайомого нам м. Авеста!), у Косово – Koporiće (Koporić), в Албанії – Kaprre (пор. тут же Gabrricë), у Молдові – *Капырь* і *Копаран*, у Болгарії – *Копаран*, у Туреччині – Koparan, у Греції – Kapparia, у Македонії – Capari, в Італії – о. Капрі. Чимало таких назв і на схід від Ірану: у Таджикистані – *Капорель*, у РФ *Каптырево* (Хакасія), у Пакистані – *Капхарі*, *Капуре*, в Індії – *Хапарі*, *Хапрі*, *Купарі*, *Копарпада*.

Першоджерелом перс. gabr 'зороастрієць' є ар. kāfir(-un) 'невдячний, невіра, нечестивий; невірний, безбожник, ґяур' (звідси й тур. kâfir 'невірний; немусульманин, ґяур; шахрай, шельма'). Ар. kafara 'бути невірою, ґяуром' має в івриті відповідник kapar 'заперечувати, не вірити (в бога)', kapran '<u>той, що заперечує взяті на себе зобов'язання (борги тощо)</u>; невіра (про людину)' [ЕСУМ, II, 371].

Каправий, капелюх, каплавухий. До розглядуваного кола назв належать і *каправий*, *каправоокий* 'який має гнійні очі' [СУМ, IV, 96]; також і "пол. kaprawy у зв'язку з його ізольованістю (у словнику. – К.Т.) і пізньою появою (з XVIII ст.) можна розглядати як запозичення з української або словацької мови" [ЕСУМ, II, 375]. Мабуть і [*капаран*] 'вид верхнього козацького одягу <u>з відкидними рукавами</u> NB' [ЕСУМ, II, 374; 369], і [*капорщ*] 'капусняк'. Поза сумнівом, також і *капелюха* 'зимова хутряна шапка <u>з навушниками</u>' і *капловухий* – від *каплі* мн. '<u>навушники</u> хутряної шапки' (пор., з одного боку, опис тіари маґів-дастурів у Страбона, а з іншого – середньовічні шапки з навушниками, відомі чи не від ґабрів у Західній Європі); також і *каплиця₂* 'груба квасоля' – традиційно "неясне", – для останніх чотирьох слів вихідною могла бути форма *капр 'ґабр' з сарматським -л-.

Ця група слів додає свій внесок до розуміння щораз нових топооснов (передбачуваність – ознака <u>переходу</u> гіпотези в теорію): ● ***Кабарі**вці* Тр (Зборів): ЯРославичі, **БІЛОГОЛОВ**и, ОСТАШівці, НИЩЕ; ● ***Капр**ани* Од (Комінтернівське): БІЛЯРі, КОРСунці; ● ***Капр**анське* Хк (Краснокутськ): ^КОТЕЛевка !, **КАПЛ**унівка; ● ***Капл**инці* (**ПИРЯТИН**): ^УСІВка !, **БІЛОЦЕРК**івці; ● ***Капл**івка* Чв (Хотин): Дарабани !; ● ***Капел**юх* Лв (Жовква): **ПИРАТИН** !, БІЛАНи, ЖИГАЙЛи, ПАЛЬЧИШини; ● ***Капул**івка* Дп (Нікополь): ^Катеринівка, КРИНИЧуВАе, Ле**БЕДИН**ське; ● ***Капл**ани* Дц (Тельманове): ЗаМОЖНе, БІЛА КРИНИЦя, БІЛА Кам'янка...

Жебрувати й жевріти. Через очевидні злидні *капѝри* й *ка́пари* мали бути й *жебраками, жебрали* (=[*жабруват*]), білор. *жаброваць*, слц. žobrat'. Першоджерелом виглядає все-таки gabr-, наближене до ар. jabr 'пригнічувати' (пор. звичні на сході відповідники **j** ~ **g**: Jabra'il ~ Gabri'el, Jauhar ~ Gauhar). Так само від назви ґабрів має походити ціла група слів від основи **жевр**- (*же́вріти, жа́вряти, жа́врати, жевриво* 'синє полум'я над тліючим вугіллям'), які є взагалі виключним надбанням української мови (більше ніхто зі слов'ян цих слів не знає, отже досвід контактів був у нас найдовшим). І ще – говіркові [*жа́вра*] 'собака', [*жавра́тий*] 'крикливий': їх пов'язують з рум. javră 'брехливий собака, дзявкало; (перен.) **нікчема'** [DRU, 255] – знову це слово досі "етимологічно нез'ясоване" [ЕСУМ, II, 184]. (Звідси веде слід до ойконіма *ЖАВРів* Рв і прізвища ШАВРицькі.)

* * *

Зазнавши духовної катастрофи, ці зубожілі люди, хоч і сформовані гуманним, піднесеним ученням, навряд чи були ще у стані впливати на світогляд місцевих слов'ян. Але запозичення з Авести в українському словнику і народних звичаях – це не раз повторені докази саме такого впливу: отже, він відбувся раніше.

Виразним слідом іранської авестійської традиції можна вважати свічки у християнській відправі (про них ніде не сказано у Святому письмі християн), прадавній звичай фарбувати яйця і готувати "вруно" або зелену "гірку" з пророслого збіжжя ("життя людське – трава") до Великодня (його іранським аналогом є Ноуруз на весняне рівнодення 21 березня) (рис. 19:1). Технологія виготовлення повстяних сільських головних уборів в Ірані, валяних на копилі з горщика, зумовлює інакше не пояснимий *розріз* у мазепѝнці (рис. 19:3), назва ж *митра* говорить сама за себе: вона іранська (дір. *Митра*, ір. *Мехр* 'божество сонця'). Також виявлені паралелі українських вишивок до сасанідських іранських орнаментів (лоза, рожа, тюльпан, виноград, дерево життя з птахами і звірями тощо) [ЕУЗ, II, 699].

Так послідовне застосування у топонімічних дослідженнях контекстуального методу дає змогу відновлювати щораз більше значень, моделей і подробиць призабутої "мови топонімії". Метод, як на когось, і громіздкий, і клопітний. Проте, за принципом своїм прозорий і, як видно з викладу, результативний. Багатовекторне пояснення топонімічної системи уможливлює відчитання загублених сторінок історії Наддніпрянщини як одвічної частини культурних світів – варварського язичницького, елліністичного, римського, християнського, ісламського і, виявляється, ще й авестійського. Предки українців були свідками усього цього.

Література

Абаев В.И. Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990. (Удоступнив К. Рахно.)
Абаев В.И. Осетинско-русский словарь. – Орджоникидзе, 1962.
АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М., 1979.
Баскаков Н.А. Тюркская лексика в "Слове о полку Игореве". – М., 1985.
Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М., 1988.
Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. – М., 1983.
Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. – К., 1963.
ВИ – Всемирная история: В 10 т. – М., 1955–1970.
Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье//Балто-славянские исследования.1986. – М.,1988. – С.195-215 і карти 1,2 на вкл.
Гафуров А. Лев и кипарис. О восточных именах. – М., 1971.
Грінченко Б. Словарь української мови: В 4 т. – К., 1907-1909.

Добльхофер Э. Знаки и чудеса. – М., 1963.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–2002...
ЕУЗ – Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевид. в Україні: У 3 т. – К.,1995.
Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской Земли. Литовский период. – Біла Церква, 2007.
Крымский А. История сасанидов. – М., 1905.
Лев Диякон. История. – М., 1988.
Лыткин В.И., Гуляев Е.С. Краткий этимологический словарь коми языка. – М., 1970.
Мартынов В.В. Язык в пространстве и времени. – М., 1983.
Плетнева С.А. Половцы. – М.. 1980.
Пономаренко П.В. Рукописні документи XVII ст. з фондів Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі // Путивльський краєнавчий збірник. Вип. 2. – Суми, 2005.
Похилевич Л. Сказания о населенных местностях земли Киевской (1863). – БЦ., 2004.
ПРС – Персидско-русский словарь: В 2 т. – М., 1970.
Ртвеладзе Э. Великий шелковый путь. Энциклопедический справочник. – Ташкент, 1999.
СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
Страбон. География в семнадцати книгах. – М., 2004.
Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. – К.. 1991.
Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини. – К., 1963.
Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. – К., 2008а.
Тищенко К. Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008б.
Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
Тищенко К.М. Араби на Півночі // Східний Світ. – №1, 2009а. – С. 88-108.
Тищенко К.М. Волхви – парфянські маги // Мови і культури у новій Європі: контакти і самобутність. Збірник наук. доповідей. – К., 2009г. – С. 628-638.
Тищенко К.М. Забутий розділ дописемної історії на карті // Путивльський краєнавчий збірник. Вип. 5. – Суми, 2009б. – С. 4-22.
Тищенко К.М. Зороастрійський пласт топонімії Європи // Studia linguistica. Vol. 2. – К., 2009в. – С. 348-355.
Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010.
Тищенко К.М. Італія і Україна: тисячолітні мовні контакти. – К., 2009д.
Тищенко К.М. Кельтські та іранські зв'язки топонімії Путивльщини // Путивльський краєнавчий збірник. Вип. 4. – Суми, 2008в.
Тищенко К.М. Половці, половина, поляни (тези) // XIII сходознавчі читання А. Кримського (тези доповідей). – К., 2009ґ. – С. 44-48.
Тищенко К.М. Ранні фінські запозичення з індоєвропейських мов // Етнічна історія народів Європи. Вип. 5. – 2000. – С.13-16.
Тищенко К.М. Східний світ у топонімії України (I-VI) // Східний світ. №3,4/2009; 1/2010.
Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М.. 1962.
Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексичечских отношений//Этимология 1965. – М., 1967.
Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.
Трубачев О.Н. Этногенез и культура ранних славян. – М., 2003.
Хрестоматия по истории средних веков: В 2 т. – М., 1961.
Шапошников – Заратуштра. Учение огня. Гаты и молитвы / Предисловие и комментарии А. Шапошникова. – М., 2007.
DRU – Dicţionar Romîn-Ucrainean. Румунсько-український словник. – Бухарест, 1963.
Encarta – Microsoft Encarta. Ineractive World Atlas 2000.
GPC – Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh language: In 4 vols. – Caerdydd, 1952-2002.
Iran – Tourist Guide of Iran. – Tehran, [1993].
Joki A. Uralier und Indogermanen. – Helsinki, 1973.
Kerman / Compiled by B. Izadpanah. – Kerman, 1999.
Mo'in M. An Intermediate Persian Dictionary: In 6 vols. – Tehran, 1992.
Robert II – Le petit Robert 2. Dictionnaire universel des noms propres / Réd. A.Rei. — Paris, 1988.
SGP – Słownik grecko-polski / Pod red. Z. Abramowiczówny: W 4 t. – Warszawa, 1958-1962.
Trousset – Nouveau Dictionnaire encyclopédique universel illustré: En 5 vols. / Dir. J. Trousset. – P, [1880].
Vikings / C. Orrling. – Borås, 1999.
Zanichelli – Enciclopedia Zanichelli 1996 / A cura di Edigeo. — Bologna, 1995.